

БОРІТЕСЯ - ПОБОРЕТЕ!

ЗАКОРДОННИЙ ОРГАН УКРАЇНСЬКОЇ
ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ
:: ПІД РЕДАКЦІЄЮ КОМІТЕТУ ::

ЗМІСТ:

Мих. Грушевський. — Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання, ст. 1.

Факти та документи. — Резолюції I, II та III конференції У. П. С.-Р. за кордоном, ст. 54.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

N. TSCHETSCHEL, WIEN, XIX., HOFZEILE NR. 27

Мих. Грушевський.

Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання.

Замітки з приводу дебат на конференціях закордонних членів партії.

I.

Події останніх місяців поставили питання: бути чи не бути українській партії соц.-революціонерів.

Позиція її між триумфальним походом російських комуністів з одного боку, і тими бездорожжями, на котрі позаходила різна націоналістична публіка під проводом всяких головних і не головних отаманів, справді не дуже вигідна. І зрозуміло, що після того, як деякі елементи партії в „єдинім національнім фронті“ позаганялись на край безодні, кинувши недобре світло на цілу партію, психологічна реакція викликає у багатьох підвищене бажання як найрізче відмежуватись від сього зігзагу вправо — скоком у ліво!

Але виправляти зігзаг зігзагом — се не робота! Нового зігзагу не повинно бути. Не повинно бути і перебіжки!

В високій мірі не бажано, щоб поодинокі, скільки-небудь цінні члени, кидаючи партію, одвинцем чи невеликими компаніями перебігали в „стан торжествующих“. Партія мусить запобігти такому дезертирству. перевіривши в світлі нових досвідів свою ідеологію і свої позиції, щоб змінити їх відповідно, коли треба, і на нові позиції перейти по можности в повнім складі всього цінного, що єсть у неї, не розбиваючись і не відриваючись від свого ґрунту.

Таку роботу їй перевели заграничні члени партії у с.-р. на своїх конференціях, відбутих в лютім, квітні й травні с. р. Отсі обставини головню правели їх до сього:

Кріза Укр. Нар. Республіки і участь деяких членів партії в останніх актах націоналістичної авантюри, котрою ся кріза закінчилась, — розділ, що в звязку з сим стався в середній партії, і, нарешті, факт,

що колишнє ліве крило у. п. с.-р., так звані с.-р. боротьбисти, з початку прийнявши додаткову назву комуністів, в березні с. р. вповні ввійшли до партії російських більшовиків, чи то ком. партії (больш.) України, що становить областну організацію російської комуністичної партії.

Події углубляли питання: коли так різко стали против себе два табори — соціалістичний, під кермою російських комуністів, і реакційний, під проводом польської шляхти, то і у. п. с.-р. чи не годилось би піти слідами боротьбистів і деяких с.-демократів, теперішніх комуністів, та вповні і без застережень віддати їй свої сили в службу російським комуністам, їх ділу творення світової соціалістичної революції, в котрій кінець кінцем знайдуть розв'язання і справи малих народів, вже по-за питанням про державу і національність?

Таке формулювання було дуже привабливе. Особисто — воно дало легкий вихід з трудного положення. Членам конференції були відомі й погляди т. т. боротьбистів на Україні в такому дусі: на Україні укр. партія с.-рев. уже вмерла, комуністична революція її існування не визнає, — треба, щоб вона завмерла й за кордоном.

Але після основних обмірковувань таке формулювання відкинуто. Незалежно від того, що у. п. с.-р. і на Україні не вмерла і не збирається завмирати, таке рішення дало б може вихід учасникам, як особам, але не партії, котра ставила завданням не те, щоб дати особисте задоволення чи вдосконалення своїм членам, як якийсь монашій чи масонський орден, а вивести на шлях світової революції свій нарід! Бути з народом і в ніяких випадках не відриватись від народу — се було першою підставою тактики у. п. с.-р., котру члени її перед усім мусіли мати на увазі. А з сього становища проповідія вляття в партію російських комуністів викликала поважні сумніви.

Може комуністична революція в теперішній своїй російській концепції й не визнає існування у. п. с.-р., як то пише квівський товариш-боротьбист. Але діло в тім, що український нарід іще мепше, здається, визнає комуністичну революцію в сій російській концепції.

Відомости, одержані від радянських українських партій, характеризуючи ситуацію на Україні перед польським наступом, показують, що під російським комуністичним режимом соціалістична революція на Україні пішла навіть назад, в порівнянні з часами, коли укр. партія с.-р., єдина і не поділена, могла вільно розвивати свою агітаційну

ї організаціїну діяльність в народі, як було за часів Центральної Ради. Тоді небогато-небогато, але все-таки дещо з соціалістичного мшлення вона свідомости селянства прищепила й увела його в течію, коли не соціалістичної, то соціальної революції. Тепер же, як кажуть наші відомости (що походять від комуністів), українське село зовсім відійшло від революції й замкнулося в собі, виставивши кулемсти на всі боки. Панованне комуністичної революції кінчиться за 5—10 верст від міст, де стоять валогн червоної армії; без збройної сили російські комуністи не можуть показатись на село, хочби тільки для агітації, і не знати, чи матимуть туди присгуп і ті українські групи, які віллються до большевників.

Тому зрозуміла сильна опозиція проти такого впливання, яка виникла серед боротьбистів і, здається, чи не поколола навіть сю партію. Українське с.-рівство, як партія українського трудового селянства, очевидно, не страпила рації свого існування. З становища самої комуністичної революції далеко корпстнійшою буде кооперація російських і українських радянських партій, ніж впливанне сих останніх в ряди російського большевизму, коли се впливанне загрожує відірваннем від народніх мас або хочби тільки ослабленнем звязку з ними і впливу на них. Такі були аргументи, піднесені проти впливання на наших конференціях.

Колпсь, в часах передреволюційпих, обороняючи рацію своєї національної роботи з становища загально-людських культурних інтересів, Українці доводили, що для культури людства буде користніще, коли українська інтеллігенція відлеться до неї, хочби і з деяким оніаненнем, але разом з усім своїм народом, замість того, аби перебігти туди, покинувши свій парід, і принести тільки свої дорогоцінні особи, а більш нічого. Се, з певними змінами, можна повторити і про радянські українські партії. Без порівнаппя користніще для соціалізму буде, коли вони, зістаючись при своїм народі, будуть вести його по дорозі соціалістичної революції, хочби й помалішпм темпом, ніж, відриваючись від свого народу і тратячи на нього вплив, безпосередньо прилучатимуться до російського авангарду.

Колн б на підкріпленне сеї гадки доконче треба було чийогось прикладу, то можна було б вказати на російських с.-р., що далі зістаються при своїй ідеології й партійній окремішности, не тільки праві, а й ліві, що стільки вже часу працюють разом з комуністами. Для

мене ж далеко важніше те, що я хочу підчеркнути в сих замітках: що, йдучи далі сею дорогою, у. п. с.-р. продовжує й поглиблює роботу українських предтеч соціалістичної революції — ту програму, яку вони сорок літ тому начеркнули в пам'ятній передмові до „Громади“:

„В справах духовних, як і в справах господарських, наше мужицтво тепер приходиться на те, на чому стояло в козацькі часи XVI—XVII ст. До того ж підходять з різних боків (національного, політичного і соціального) й купки письменних Українців, котрі не забули того, що вони Українці, й хочуть ухопити кінець нитки, що вірвалась в нашій історії в XVIII ст. Чи вмітнуть наші письменні люде вхопитись за край тієї нитки, що тягнеться сама по собі в нашому мужицтві, чи вмітнуть прив'язати до неї й те, що виплела за XVII—XVIII ст. думка людей, котрих історія не переривалась, і звести в темноті й на самоті виплетену нитку — иноді більше бажання, ніж ясної думки нашого мужицтва — з великою сіткою наукових і громадських думок європейських людей? — Ось у чому тепер все діло для письменних людей на нашій Україні. — Ось де для них: чи жити чи померати?!“

Те, що має за собою традицію, має великий шанс успіху. Се розуміли всі великі новатори, включно до проводирів російського комунізму, які при всім деразовенню мисли таки люблять підшукати на її підкріплення цитату з Маркса або Енгельса, прецедент з паризької комуни, то що. Вважаю так само важним для нас, щоб українська соціалістична революція, далі спираючись на єдину свою реальну основу — трудове селянство, використовувала не тільки все те, що дає для соціалістичного будівництва сучасна ситуація, але вживала і все те, що дає для нього попередній розвій нашого життя і нашої мисли, — все, що може, відповідно освітлене, поглиблене й усвідомлене, послужити підмогою для дальшого соціалістично-революційного будівництва нашого життя.

II.

На мій погляд, на сю сторону досі не було звернено досить уваги. Українська минувшина й її вказівки не внаїшли собі відповідної оцінки з становища нинішньої революції та її завдань. Українські с.-р. не мали часу займатись сим в революційній тісноті, і ніхто иньший, тим менше, не займався сим за них. Тим часом програма і діяль-

ність у. п. с.-р. має за собою дуже цінні традиції революційної активності українських мас і радикального або й революційного народництва, яке потім виростало на сих традиціях. Облишені иньшими українськими партіями підчас революції, ці традиції принали в уділ у. п. с.-р. силою факту, тому що вона одна в своїй революційній роботі сперлась на ту селянську трудову масу, що була активною силою давніших українських революційних рухів і послужила об'єктом ідеології українського народництва.

Укр. с.-р., думаю, самі не відчували сього, що вони мають за собою сю традицію, яка служить одним з секретів їх успіхів, і з другого боку — до певної міри кермує їх роботою. Ні укр. с.-р., ні хто иньший за них не постаравсь вяснити сього преимства, хоч таке вяснення було потрібне, навіть для того, щоб усвідомити дійсну істоту укр. с.-р., яка викликала багато непотрібних непорозумінь, не пережитих і досі.

Коли в перших місяцях революції почала орґанізовуватись у. п. с.-р., і Україна раптом заройлась від укр. с.-р. різного віку, чину і званія: старих, молодих і навіть підлітків, в тужурках, френчах і свитах, се обудило не тільки здивування, але навіть скандалізувало українське громадянство: звідки, чому і на якій підставі?

Стара українська гвардія, орґанізована в ТУП-і, збиралась реорґанізуватись в радикально-демократичній партії, що була заснована підчас першої революції, і се здавалось натуральним. Українська с.-д. партія, яка була припинила свою діяльність підчас останньої реакції, збирала під старий прапор розсіпаних членів партії. У всіх народів є соц.-демократія, і не було нічого дивного, щоб і у нас вона була. Але с.-р. — така „спеціально російська партія“ — на що вона Українцям?

Розуміється, були між с.-р. Українці, навіть українські гуртки й громади, незалежні від російських с.-р., але орґанізувати українську партію с.-р., та ще в таких величезних розмірах? Се здавалось недорічністю, доказом фатального поневолення української мисли російською, легководущим малпуванням великоросійських візців, нездібности самостійно орієнтуватись в реальних умовах українського життя. Для українських націоналістів (особливо галицьких) партія у. с.-р., саме істнувала її зістається й по нинішній день сумним проявом такої ганебної залежності Українців від російського життя, чужих візців і чужої ідеології.

Не без того, щоб у сих закидах не було якогось зеренця правди. Загалі рідко буває, щоб такого зеренця не було в яких-небудь переконаннях. Але не велике воно тут.

Термін „с.-р.“ не спеціально російський винахід, а загальноєвропейський. В різних краях існують коли не партії, то групи або течії „соціалістично-революційні“, себто соціалісти, які обстоюють методи революційні, „пряму, безпосередню акцію“, в протидежність соціалістам-еволюціоністам, які відрікаються революції, стоять за парламентарну роботу, покладаються на автоматичний розвиток економічного процесу. Тепер сей термін як раз в такім значінню вживається широко, незалежно від того конкретно-програмного змісту, який вкладає туди та чи иньша партія або група, і се вживання властиво відповідає тому значінню, в яким воно вживається у нас.

Справді, приложіть загальні принципи соціалізму, свobodно від марксівської догми, до українських відносин, дайте йому орієнтуватись в реальних обставинах країни, де трудова маса селянська, а індустріальний пролетаріят грає ролю зовсім другорядну і не має і в якімсь ближнім часі грати ролю рішачу. Додайте спеціальні політичні й національні обставини. Дайте цьому соціалізові не тільки можливість, але й необхідність бути активним, революційним — тому що ніяких иньших методів соціалістичної роботи в сих обставинах і не може бути, — от і будете мати українське с.-рівство, як місцевий, чи національний варіант світового соціалістично-революційного руху!

Але вірно також і те, що старші кадри у. п. с.-р., коли не всі, то частинно, перейшли через російське с.-рівство, і ті самостійні групи укр. с.-р., які до російської партії перед зформуванням у. п. с.-р. формально не належали, теж стояли під впливом російського с.-рівства: орієнтувались більше на нього, ніж на світовий соціалістично-революційний рух.

І правда, що дві такі класичні країни трудового селянства, як Росія й Україна, зв'язані багатьма аналогіями історичного й економічного характеру, а крім того ще й спільною неперезитою спадщиною царського режиму, давали дуже багато спільного програмі й практиці соціал.-революційних груп російських і українських. Українські соціал.-революціонери могли з добром для себе покористуватись не одним з праці й досвіду соціал.-революціонерів російських, які скорше організувалися в партію, скорше і ширше розвинули свою роботу, не ділячи

своєї енергії між завданнями соціалістичними і національними. І як кожда культурна людина не тільки може, але й повинна, не стягаючи на себе закиду малування, використовувати досвід культурного світу і шукати скрізь те, що може бути корисним для її оточення, так і укр. соц.-революціонери не то що могли, але й повинні були, не в'язучись ніякими націоналістичними упередженнями, слідувати за ідеологічною й практичною роботою с.-р. російських і використовувати все, що могло їм придатися з російської с.-р. літератури чи практичної роботи.

Але вірно також і те, що укр. с.-р., мало виявляючи власної продуктивності, односторонньо користувались російською с.-р. літературою, мало звертались до європейської соціалістичної літератури безпосередньо, не робили, на підставі її і на основі українських даних, потрібних поправок. Через те не раз виявляли залежність від російських поглядів і там, де українські факти вимагали зовсім інших висновків.

Пізніше, коли партія укр. с.-р. аформувалась і революція дала їй змогу прийти до активної практичної роботи в великих розмірах, в вирі горячої практичної праці, що впала на неї, вона також не мала змоги й часу вповні „знайти себе“. Реальні обставини українського життя, в котрих їй приходилось працювати, на кождім кроці показували неможливість притримуватись прикладів і тез російського с.-р. рівства, змушували йти зовсім самостійно. Але те, що було заведбане в попередніх літах, не могло бути виповнене в місяцях і тижнях, переповнених горячковою роботою. Укр. с.-р. в процесі цієї роботи далеко відійшли від теорії й практики рос. с.-р., але зіставались без власної ідеології, без твердо усталених основних принципів своєї соціальної й політичної програми. Для даного моменту їм не лишалось нічого іншого, як намацувати собі емпірично дорогу, стежучи за проявами народніх настроїв, за змінами в життю, викликуваними розвитком революції.

Треба признати, що партія виявила в сім не аб-який інтуїтивний хист. Уставивши тісний зв'язок з селянськими масами на величезнім просторі української території, здобувши їх глибоке й щире довіре, так що для них не було секретів в поглядах і настроях селянства, укр. с.-р. часто дуже влучно виносили чергові гасла, ставили програму дня. Але з другого боку, свобода від догми, котра давала партії пластичність — змогу йти вільно, без вагань і упереджень, за вказівками реального життя, — вона не раз загрожувала їй безпринципністю.

В своїй практичній роботі партія не раз робила такі скоки, такі зігзаги, що коли не компромітувала себе до решти, то в усякім разі давала сильну зброю на себе — власне таким докорам безпрограмовістю й безпринциповістю. Дійсно, тим часом, як буква програми, прийнятої на перших зборах партії 1917. р., зіставалася без перемиг, практика партії розвивалася зовсім незалежно від неї, і не раз чова конференція робила такий зігзаг в иньший бік, що не могло бути й мови про якусь сталу лінію партійної роботи.

Се, розуміється, не можливо для політичної партії, яка ставить собі завдання на довгий час, на дальшу перспективу. Завдання ввести український нарід на шлях світової соціалістичної революції, узброїти його потрібними для того засобами боротьби, вимагає довгої, систематичної, плянної роботи, котру не можна вести одною інтуїцією. Свобода від догми не повинна бути свободою від певних сталих принципів, без котрих неможлива ніяка систематична робота. І ті певні спільні основи, які без сумніву були (бо без них партія розлетілась би одразу), повинні бути зведені до ясних і свідомих формул.

Завдання вказують досвіди світової соціалістичної революції. Способи й засоби їх досягнення вивчають студії реальних умов українського життя в його сучасності і досвіди революційної акції українських мас. Мусить бути пророблена робота, вказана формулою „Громади“: досвід світовий мусить бути скомбінований, провірений і конкретизований досвідом національним. Те, що було занедбане в давніших десятиліттях, що не могло бути зроблене в горячих часах 1917-18 рр., повинно бути нагороджене тепер, коли обставини нашого політичного життя звузили рямці практичної роботи партії й тим самим дали її членам більшу змогу зайнятись теоретичною й організаційною роботою в середині самої партії.

Вкладаючи в конкретні форми українського життя загально-світову соціалістичну програму, треба відповідно скомбінувати ці соціалістичні завдання з національно-політичними вимогами, нерозв'язаними, не покладженими завчасу і полишеними тепер, як куля при нозі, що параліжує соціалістичні пляни. Мусить бути знайдена відповідна комбінація їх, так щоб захоплення національними інтересами не розривало контакту українського життя з загальним соціалістичним походом. Розрив з ним загрожував би реакцією, виродженням, кінець-кінцем загибллю самого національного життя, якби воно схотіло в нивищих умовах ізольоватись

виключно в своїх національних інтересах. Партія, котра стала б, на такім перебільшено-національнім становищу, була б дуже скоро збита з позицій партією чи партіями, які зміли б задержати контакт з загальним світовим рухом.

З другого боку, безоглядний розрив з історично утвореними формами й традиціями, з незабезпеченими досі національно-політичними інтересами українського народу, війшов би, очевидно, в конфлікт з інстинктом національної самоохорони, самозбереження народу, і партія, яка пішла б на таке національне самовідречення, на повне і безоглядне пожертвування інтересів свого народу інтересам світової революції, була б збита з позицій партіями націоналістичними. Взагалі ніякий нарід не піде на повне відречення від своїх політичних і національних інтересів для світової революції в нинішній переходовій добі, коли державні і національні протиставлення не знищені й не переможені. Наш же нарід, котрий мусить доперва дістати свої політичні й національні гарантії від сеї революції, щоб з ними неремандрувати сю переходову добу, вимагатиме від оборонців своїх інтересів особливо пильної уваги для сих справ.

Але можливість обєднання національних традицій українських з соціалістичними змаганнями, як відомо, заперечується і з крайньої лівої і з крайньої правої. Українські праві кола пускають в рух старі леґенди про крайній індивідуалізм української національної вдачі, що, мовляв, не лишає ніякого ґрунту для соціалістичного будівництва. Сі ж леґенди підхоплюються зліва на оправданне системи, котрою українські елементи свідомо відсуваються від соціалістичного будівництва на Україні: мовляв, національні традиції й національна структура робить український елемент непридатним для соціалістичної творчости.

Партія у. п. с.-р. тою самою інтуїтивною адібністю, чи практичним інстинктом, який вироблюється в процесі роботи і був партією дійсно нераз виявлений блискучо, зміла обєднати сі дві сторони нашої революції — соціальну і національну. Пішла фактично дорогою, вказаною предтечами української соціалістичної мисли, дорогою віків, протореною активною енергією трудового українського народу і закиненою нинішніми партіями; показала ділом можливість їх комбіювання-зв'язування виток українського минулого і сучасного, кажучи словами цитованої формули, з світовою соціалістичною революцією.

Але ся емпірична робота партії, кінець-кінцем, мусить бути зведена до відповідно розвинених і уґрунтованих тез, аби її дійсний характер, її завдання і підстави національні не були секретом, навіть для самої партії, котрої члени, як герой Мольєра, можуть навіть самі не підозрівати, що вони говорять прозою. Укр. с.-р. мусять бути свідомі того, що їх партія пильнує на переказаних українською минувшиною підвалинах: на суголосних моментах в українській народній структурі оперти нову конструкцію будучої соціалістичної України.

III.

На сю тему згідностей і розходжень сучасних соціалістичних ідеалів з нашою українською традицією повинна була б бути написана книга, котра б вияснила ті тенденції до соціалістичного ладу, які залягали в життю українського народу, виявляли себе в часах його активності і усвідомлялися в віковій роботі української мисли. Поки обставини дадуть мені приступ до матеріалів для детального розроблення сеї теми, я хотів би підчеркнути деякі факти, намітити деякі тези, котрі б дали загальний погляд на справу.

Як раз тридцять літ тому написав я невеличку наукову працю особливо памяту дя мене тому, що нею були початі „Записки Товариства імені Шевченка“ — видавництво, котре мені потім довелося вести протягом цілих двадцяти років. Се була одна з перших моїх наукових робіт, в котрій мені довелося кинути світло на розвій нашого народнього життя. Називалась вона не дуже влучно: „Громадський рух на Україні в половині XIII в.“ Мова йшла про дуже цікавий і симптоматичний рух, що прокинувся у нашім народі в звязку з татарським нападом 1240 р. Тим часом, як князі та бояре, переконавшися в неможливості противстати сьому нападові, тікали, куди в'идко, в ріжних місцях людвість, полишена сама собі, береться за нову політику. Вона касує у себе князівсько-боярський режим, уставляє натомість виборний устрій в поодиноких громадах, котрі в тим відокремлюються наново, як окремі комуни, безпосередньо під протекторатом Орди, приймаються платити їй річну данину в продуктах, а вона забезпечує їм поміч проти претензій старих володарів-князів, і, покладаючись на її поміч, визволені комуни до останнього борються з князями, що силкуються наново підбити свх збунтованих підданих.

Сій боротьбі ми й завдячуємо відомости про отсей рух. Галицький літописець оповідає про походи Данила, його синів і вояд на сі бунтівничі громади па волынсько-київськїм пограниччю (над Богом, Случею і Тетеревом), опсеує вавзяття Данила проти них, за те що вони покладались на татарську опіку, лютий терор, котрим він хотів відстрашити від такої політики пньших своїх підданих, палячи й руйнуючи сих „татарських людей“, віддаючи в неволю на ввид, не слухаючи ніяких благань, ні покоря.

Все спочуте літописця, одинокого свідка сеї трагедії, розуміється, лежить по стороні Данила, не тільки по особистим симпатіям, а й по об'єктивним даним. Справді, по одній стороні найбільш блискучий представник української державности, „король Данило-велкий, добрий і мудрий“, „другий по Соломоні“, патріот і оборонець національної ідеї, по другій — люде, які ломлять в критичний момент національну солідарність, підтинають сили української держави, переходять на бік ворогів віри, культури, всеї сучасної цивілізації. Не тільки для офіційного історіографа, а взагалі для українського патріота, інтелігента тої доби не могло бути ні ваганя в оцінці, ні вибору між оборонцями державности й культури й сими „абольшовиченими“ Українцями тієї доби.

Коли я в коротких звістках літописця старався відгадати характер сього руху і можливо докладно уявити його образ, ніхто не мав передчуття того, що ми переживаємо тепер. Я бачив в сих подіях масовий відрух громад против напненого ім князівсько-дружинного ладу. Давні громади, колєсь автономні, потім поневолені князями, завдяки їх організованій военній силі, і знеохочені княжою й боярською самоволею та всіми темними сторонами тодішнього державного укладу, користали з нагоди впрватися з сього державного ярма і вернутись до давнішої незалежности своїх громад і для сього готові були ввазатись навіть з історичним ворогом — степовим „поганьном“.

Я підчеркував аналогії сього руху з пізніщою козаччиною, де також проявлявся сеї відрух від держави до громадської автономії. Там одначе примішувався елемент національної (в тім і релігійної) охорони. В руху XIII в. сього не було, натомість видьвала свіжа пам'ять приборвання чужим княжо-боярським режимом і офіційальною церквою старого місцевого партикулярнаму.

Коли б я писав про се тепер, я певно спинився б на аналогіях і теперішнього життя — тих незалежних республіках, що потворилися па

нашій території і після всіх пережитих досвідів з різними урядами обставили себе кулеметами против усяких претензій держави („князів“), панів („бояр“) і всякого иншого стороннього елемента, і взагалі всього нашого революційного руху. Тоді ніхто не мав передчуття його. Але я був вихованій в строгих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-мефодіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфліктах народу і власти вина лежить по стороні власти, бо інтерес трудового народу — се найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі сьому трудовому народові не добре, се його право ображуватися з нею. Я виходив з сих принципів в оцінці сього руху XIII в., і, хоч добре розумів всю трагічність для національного життя сього конфлікту українських громад з українською державою в такий критичний момент, в моім представленню сього конфлікту симпатії лежали не по стороні улюбленця нашої старої історіографії, „мудрого короля Данила“.

І от приходять мені тепер на гадку цікава річниця в поглядах на сю мою статтю, властиво на даке нею освітленне сього руху, двох тодішніх корифеїв української мисли — Антоновича і Драгоманова.

На Драгоманова її провідна ідея — спочутте до сих „татарських людей“ — зробила непримне вражінне. Еволюціоніст, конституціоналіст, противник бунтарства і неорганізованости, він не допускав симпатій до руху, який вів історичний процес назад, від держави до партикуляризму громад. Навпаки, Антоновичу стаття подобалась: при всім опортунізмі в практичній політиці він був перейнятий принципіальними симпатіями до всякої опозиції й активної боротьби з засиллем держави: її централізмом, бюрократизмом, мілітаризмом (глибоке спочутте до такої боротьби проходить через усю його історичну працю). І в розмовах на сю тему він висловлював переконанне, що Данило в сім епізоді показав себе попередником Хмельницького: оден і другий не змігли опертись на народі, йшли против маси й програли справу.

Антонович в тих часах був не тільки оракудом в питаннях чисто наукових, але й представляв певний ідеологічний напрям в українськїм народництві, тому я й хочу на сім прикладі зазначити, що й тридцять літ тому були в нім течії, які, стоячи на ґрунті українськїх національних традицій, спочутливо ставились до народніх рухів, що висували перед інтересами національними інтереси соціальні і доходили до боротьби з своєю державою в оборону нарушених нею

інтересів громадських. Правда, оцінка робилася в далекій історичній перспективі, але з принципіального становища велико важить і така оцінка давно минулого.

Виходила вона з принципів, переданих кирило-мефодіївськими братчиками. Братчики не вважали себе соціялістами, або, що тодішній термінології, — комуністами. Серед них була течія поміркована, гуманно-еволюційна, і радикально-революційна. Ця ліва течія по своїм поглядам і симпатіям була соціал.-революційна. Дещо вона зачерпнула з сучасного французького соціялістичного руху, котрим інтересувалась дуже, ще більше вивела безпосередньо з традицій українського життя: козаччини, гайдамаччини й ниньшк народніх рухів, власне в дусі такого соціал.-революціонізму, який найбільш яскраво відбивсь на Шевченкові.

На сторінках тої ж „Громади“ в 1879 р. велась цікава дискусія, чи треба Шевченка вважати соціялістом, чи ні. Покійний Хв. Вовк (під псевдонімом „Сірко“) доводив, що Шевченко був соціяліст, а Драгоманов тому перечив. Але його докази констатували властиво, що Шевченко, як поет-лірик і взагалі не теоретик, не витримував лінії соціялістичного мишлення в своїй поезії. Але що по складу своїх поглядів він був соціялістом-революціонером, кажучи теперішньою термінологією, в сім, властиво, не може бути сумніву для безстороннього читача. Нинішні українські соц.-революціонери з повним правом можуть вважати його своїм апостолом і пророком, як проповідника революції в імя соціяльної справедливости, з другого боку, — як речника кривди спеціально сільського українського робочого люду, його права на людське істнованне, на повний продукт його праці, на землю, „всім даную“. І в сім Шевченкові промові перед усім синтезувалась для пізнішк поколінь спадщина кирило-мефодіївського брацтва.

Ідейним антагоністом Шевченка в сім кирило-мефодіївським гурті був особливо Куліш. Тільки його погляди скрісталізувались вповні в творах пізнішк, тим часом як Шевченка найяскравіші вирази гадок припадають саме на часи формування кирило-мефодіївського брацтва. Тим часом, як у Шевченка мірою всього являється соціяльна справедливість, Куліш — перед усім приклонник культури, ладу суспільного й державного; в боротьбі з неорганізованим, бунтарським протестом його симпатії завсіди по стороні верств буржуазних, носителів правопорядка. Через те він різко осудив боротьбу козаччини з польським

режимом, прославив Катерину II за зруйнування Січі, свої найвищої святости українського народу, і вилаяв Шевченкову поезію „умоизступленною“ і „пianoю“.

Сі виступи його зробили на українське громадянство вражінне тим тяжче, що сі свої декларації Куліш робив не в часах якого небудь розцвіту української енергії й активності, а в добу найтяжчих заборон українського руху, в пору упадку українського життя. Українське громадянство поклонилось „умоизступленію“ Шевченковому й агірдливо відвернулося від „європейської мудрости“ Куліша. Все, що задавало тон українському життю в 1860-х, 1870-х, 1880-х рр., стояло на прінципах Шевченка і на згідних з ними оцінках українського минулого Костомарова, Антоновича, Лаваревського, що підвели більш наукові підвалини під поетичні образи Шевченка (спеціальна тема одного з рефератів Антоновича — показати, що, при всіх недокладностях в деталях, Шевченко зовсім вірно відчував провідні ідеї й головні моменти в українській минувшині.)

Оцінка Костомарова, що в своїй „Книзі биття українського народу“ признав первісній козаччині та її змаганням моральну висність над шляхетською Польщею й царською Московщиною, можна рішучо сказати, на всі часи зісталась провідною ідеєю української інтелігенції (її найбільш впливової, радикальної частини). Вона вважала, що український нарід був правий в своїй боротьбі з шляхетським режимом Польщі і з московським централізмом, і за сю вищу прінципальну правду належить пробачити всі грубі екцеси, прояви дикости або некультурности, які часто впліталися до сеї боротьби: акти народньої помсти над насильниками і акти примітивного терору, котрими маса хотіла відстрашити верству експлоататорів від нового повороту на Україну. Українські маси, козаччина, ватажки, що їх вели, мусіли досягати свою мету тими засобами, які мали. Се вже була вина польського режиму, що замість засобів літературних чи парламентарних вони мусіли братись до кривавих повстань, сполучених з різнею грабунком і т. д.

Виходячи з таких поглядів, українські історики й провідники українського народництва брали в свою оборону не тільки козаччину (і то не пізнішу старшинську козаччину, що будувала українську класову державу і послужила прикладом і ідеалом для нинішніх самостійників, гетьманців, а козаччину ранішу, що проводила масами в

повстаннях проти польського феодалізму.) Ту ж міру прикладали вони й до гайдамачини, не вважаючи, що в ній ідея соціального й національного протесту ще густіше обростала грабінництвом та руйнівництвом. Звісна поезія Антоновича з його молодих літ, коли він стояв на чолі радикальної правобічної молодіжи, дуже характеристично з цього боку протривавляла пізніше вельможне козацтво, що від боротьби за нарід перейшло до його поневолення, „найвірнішим сивам“ України-гайдамакам, що прийняли облишене гасло боротьби проти соціального поневолення.

Нова українська історіографія і всі, хто мав до діла з минувшиною народу, під впливом сих ідей жадібно ловили прояви народньої активності і з особливою увагою та симпатією спинялись на таких виступах народніх мас, однаково, чи в рамках української державності, чи в боротьбі з державністю чужою. Конфлікти віча в князях в XI-XII вв., отсеї рух громад в XIII і життя в XIV, повстання селянства в Західній Україні (як от повстанне Мухи) в XV, початки масових рухів в Східній Україні в XVI та їх продовження в XVII, опозиція Запоріжжя гетьманському режимові в XVII і XVIII, повстання Петрика й пнші рухи в Гетьманщині, гайдамачнина й подібні прояви протесту в Західній Україні, проби візискапня свободи серед селянства в тім роді, як „кпівська козацчина“ 1855 р., — все се були улюблені теми української історіографії, популярної літератури, белетристики, театру і т. д.

Були се, як бачимо, саме ті нитки, що стерчали з уривків українського життя, перехованих для нас мачухою-письменністю, і просились, аби звязати їх з аналогічними, тільки свідомішими своєї мети й краще обставленими історичною традицією фактами „прямой акції“ західньо-європейського соціального революціонерства.

Стара цензура, що тяжіла над українським письменством і наукою, і весь тодішній проклятий режим не давали зилести до купи се все, поставити кропки над і, а головню — понести сю спадщину віків в новім освітленню в свідомість народніх мас. Життєві умови, проза життя не раз змушували представників сих ідей іти на гіркі компроміси з поліцейським, поміщицько-бюрократичним режимом. Тим не менше багато сих „преподавателів“, „воспитателів“, „почетителів“, поки життя не виварювало останнього мозку з їх костей, заховувало великий пієтизм перед революцією. І за неможливістю, по їх гадці, піти

за активними тодішніми революціонерами, щоб активно здійснити українську народницьку програму, зробити практичний ужиток з переданого ним матеріалу, весь сей революційний архів українського народу з тим більшим пієтатом інвентаризувався, препарувався, коментувався, коли не друкованим словом, то устним, і переходився, немов тільки чекаючи моменту, щоб перетворитися в потенціальної енергії в кінетичну.

З якою антипатією трактовано в сих кругах зусилля української буржуазії коло збудовання клясової національної держави, всупереч соціалістичним мріям нас! „Кіевская Старина“ з пок. Лазаревським в головах, можна сказати, займалася складанем акту обжаловання на сю буржуазію за її прогрішення перед трудовим народом в економічній та соціалній сфері. За те антиод старшинської України, Запорозька Січ, се вікопомне огнище українського комунізму, в інтелігентських народницьких українських кругах окружалось пієтатом не меньшим, як у народі, що так гірко оплакав її зруйнування, не помянувши й словом зруйнування Гетьманщини.

Шевченкові пророцтва про неминучий народній розрахунок з „новими ляхами“, про страшний вибух народнього гніву против поневолення, його заклик до всіх, хто вістався з народом, „громадою обух сталить“, цитувались і рецитувались, як заповіт, як святий обов'язок для всіх, хто хотів бути вірним заповітові великих вождів українського народу.

Се справа недавня, і всі ми памятаємо се!

IV.

І от, нарешті, наспів сей великий, напророчений поетом момент! Прийшла революція й почала потроху розгортувати можливости „прямой акції“, а далі й пхати на сю дорогу всіх, хто хотів і не хотів. льогикою фактів, неможливістю інших методів робити в тих умовах, які творилися розкладом і розпадом старої російської держави. Що повинні були в сих обставинах робити кадри української інтелігенції, виховані в народницьких українських традиціях, що наказували їм заповіті кирпо-мефодіївців, Шевченка, всього дальшого розвитку української ідеології?

Перед усім — не повторяти в ніяким разі помилку попередників — української інтелігенції XVII—XVIII вв., ніяким чином не відри-

ватися від народу, не лишати його без інтелігентських сил і не зневірити його ще раз в українській інтелігенції, а в нею і в національній українській ідеї. Іти з ним в усяких обставинах, утримувати з ним моральний зв'язок за всяку ціну!

Розуміється, в революційнім масовім руху йти з народом — се не значить ним командувати, водити його точно по своїм плянам і диспозиціям. Масовий рух завжди матиме в собі багато хаотичного й не-обчислимого, і на се треба бути приготованим, що ті, що йтимуть із ним, тільки до певної міри зможуть ним кермувати, а часто він вестиме їх, а не вони його, і заводитиме не туди навіть, куди вони хотіли б. Та дарма, українська народницька інтелігенція мусіла йти з народом скрізь по твердому й по скоському, коли не хотіла позбавити себе всякої реальної підстави, коли хотіла мати бодай якусь силу і хоч до певної міри творити українське життя.

Далі, досвіди століть поучували її, що українські маси, виїшовши на шлях прямої акції, поставлять неминучо перед усім завданням соціально-економічного характеру і в сій сфері захочуть взяти від революції як найбільше, а культурно-національні й політичні завдання приймуть за свої лише остільки, оскільки вони не суперечитимуть і не обтяжатимуть завдань соціально-економічних.

Через те, щоб не розійтись з українськими масами, українська інтелігенція повинна була відповідно зложити свою програму і тактику, так щоб політичні й національні домагання, котрі належало задоволити в процесі революції, являлись побічними завданнями при розв'язанні соціально-економічної проблеми, були її формою і гарантією, доповняли, а ні в якому разі не обмежували, не то що не паралізували розв'язання сеї проблеми.

Се, вживаючи ще раз Шевчепкових слів, і мало бути те ставлення обука й гострення громадської сокири, на те щоб „збудити хиренну волю“ України. Сею дорогою повинна була піти народницька-українська інтелігенція, вірна заповітові свого пророка, коли не все читала, співала і смакувала його слова та несла їх в нарід, як своє і його євангеліє.

Не повинна була злякатись революційного хаосу, йти через кров, через огонь і дим великого пожару, напроорокованого віщим кобзарем, разом з своїм народом туди, де його чекала „сімя вільна нова“.

Але вона алякалась сеї дороги і не пішла нею. Убоялась „соціалізації фортепіанів“, як незвичайно влучно, з свого становища, захарактеризував нашу революційну соціалізацію оден в лідерів соц.-федералістів на сторінках свого органу. Вернулаь на позиції демократичної партії часів першої революції або й ще далі на право. („Українська радикальна партія“, заложена за першої революції (на чолі її стояли тоді Грінченко, Єфремов, Матушевський) була дійсно далеко радикальнішою від тої відновленої в 1917 р., з котрої вийшли теперішні с.-ф. В перших пунктах її програми стояло :

„Щоб уся земля була не панська, царська чи богацька, а народня, і щоб давати її для роботи тільки хліборобам, які самі роблять, а більше вікому.

„Щоб так саме й усі фабрики та заводи, машини й струменти були народні — тих робітників, що самі роблють, і щоб їх було й те, що вони роблють.“

Як далеко відійшли від сеї позиції нинішні с.-ф.!

Положила ва головну мету справи культури, освіти, українізації самоврядування й поставилась вороже до всього, що могло утруднити, ускладнити осягнення сих завдань.

Тим самим спроневірллась вона заповідям Шевченка й пішла дорогою Куліша, котрий покладав теж основою всього інтереси культури (дуже тісно взятої), громадянського порядку і незайманости поміщцьких фортепіанів, вживаючи дотепної формули „Нової Ради“, при яких небудь політичних і соціальних змінах.

Пішовши сею дорогою, Куліш прокляв козацькву і Шевченка, звеличав польських магнатів і російських самодержців за те, що вони насадили примари культури на кістках українських повстанців-руїників. Нову українську інтелігенцію ся дорога привела до цькування українського соціалізму, до конспірацій з німецькими генералами проти Цен. Ради, до чолобить ясновельможному гетьманови з рації його опіки українському мистецтву та науці, до задавань під польське володінне українських земель та панегіриків польській культурности в момент найбільших польських варварств над „українською дичю“. Читаючи останні розмови соц.-фед. політиків з польськими кореспондентами, так і бачиш маленьких епігонів старого автора „Крашанки“.

Дорогою ж, облишеною старою українською гвардією, пішла молодь, що обєдналась коло с.-рівського прапору, поставивши своїм

завданням іти в нарід і з народом. З перших тижнів революції вона заповнила кадри інструкторів і агітаторів Цен. Ради і Селянської Спілки, губерніяльних і повітових земств. Покинувши науку, екзамени, дипломи й стажі, не дбаючи про забезпечення добрих посад, вдоволяючись лише тим, щоб прогудуватись, розтікалась по всьому просторові України, несучи гасла „землі і волі“, принципи соціалізації економічного життя не тільки в промисловості, але і в сільському господарстві, звязуючи соціально-економічні домагання українського селянина з соціалістичною програмою з одного боку, з національною і політичною проблемою — з другого.

Робила вона се не завсіди зручно, часом примітивно: се ж не були вироблені сили, а новики, які заповняли революційним ентузіазмом прогалини в своїм особистім і партійнім світогляді. Але але чи добре — в сей великий момент вони одні робили се, що реалізувало стару програму „Громада“ і що повинна була робити вся українська інтелігенція, вірна своїм принципам.

Отже і не сій інтелігенції було нарікати на невірність та незручність сих „мальчишок“, „жартівських соціалістів“ і т. д., коли сама вона кинула сю справу на призволяще. Справа не могла бути закінчена, і коли її випустили з своїх рук Українці з старших генерацій, належало дякувати сим невірним рукам, що вони її підхопили й не дали впасти.

По кількох місяцях революції ситуація вирісовувалась уже вповні ясно. Для мене припаймаві. Я побачив, що з народом пішли одні тільки с.-р., і яка б не була їх залежність від російської ідеології (очевидно, вона мусіла з них злетіти в процесі практичної роботи в народі), ся партія, несвідомо для себе, стала посетелькою старих гасл української революційно-народницької традиції. Вся українська інтелігенція, радикально і народницько настроєна, повинна була піти з нею, і я для себе вважав обовязком піти в тісніший контакт з сим „мальчишками“, вважаючи се логічним розвитком всеї моєї попередньої роботи. Та взагалі небагато українських робітників з старших генерацій пішло сим шляхом: пристали до с.-р.: Л. Р. Кобилянський, М. В. Левицький, М. Ф. Біляшевський, М. Ю. Шаповал, і, мабуть, не багато більше.

Се було великою шкодою для України, що старші покоління української інтелігенції, як отут виявилось, не були приготовані для

революційної роботи. Настільки навіть, що замість відійти від активної політики, яка не підійшла до складу їх характеру, та замкнулися в сфері культурної праці, вони стали зганяти з політичної сцени українські партії взагалі, стали шукати чужих „вірних“ буржуазних рук, котрим би можна було передати правління Україною для ліквідації революції, з застереженням для українського елемента культурно-національних вартостей: української школи, культури, українізації самоврядування.

За українським же с.-рством, при всіх його помилках, зігзагах, збочіннях, вістанеться та велика, історична заслуга, що в сей відповідальний момент, звязавши — може неумудро, часом примітивно, але реально — соціально-економічні домагання народніх мас з національними й політичними завданнями, вони зберігли революційну енергію сих мас від повного розпорощення і дали їм сяку-таку програму. Як тепер, з пізнішої перспективи, бачимо, се було те, чого не годі були дати ніякі інші соціалістичні партії: ні українські, ні російські, ні європейські, ні польські, ні чеські, ні угорські — соціалістично-революційну програму для селянства.

Добре чи але, с.-р. ввели українське селянство в течію світової соціалістичної революції. Принаймні в своїй більш розвиненій частині воно почуло себе учасником сього світового революційного походу.

І разом своїм ділом вони урятували від повної компромітації в очах народу українську національну ідею і національно-свідому українську інтелігенцію. Селянство переконалось, що українська національна ідея не тільки може бути погоджена з його соціально-економічними домаганнями, а навіть дає їм цінне обґрунтування, цінні форми й гарантії, і що серед української інтелігенції таки є елементи, з котрими воно може, з користю для себе, йти разом — до кінця.

V.

По сих виясненнях вертаюся до постановленого з початку питання. Чи вважати тепер сю роботу партії у с.-р. за скінчену, а саму партію за пережиту, так що вона може бути зліквідована без шкоди для справи, або навіть повинна завмерти в інтересах дальшої фази соціалістичної революції, а її члени можуть розійтись, кому куди ближче, або в цілості влитись в якусь іншу партію, хочби в комуністичну партію большевиків України?

Я зазначив на початку свій погляд, котрий являється поглядом конференції, що така ліквідація чи вливання не буде корисним. В дальнім викладі я вяснив, в чім лежала рація існування партії в попередніх стадіях революції, і, я думаю, з сказаного ясно, що ся рація не пережилась і в нинішнім моменті. Але я ще виспеціалізую кілька аргументів за сю гадку.

Почну з того, що небезпечно лишати без власника саму партійну фірму „у. п. с.-р.“, з котрою звязана така визначна роля в українській революції, популярність і довіре народу. Коли її покине нинішня партія у. с.-р., наслідок буде, майбуть, тільки той, що якийсь фрагмент партії або яка-небудь стороння група підійме й присвоїть собі се популярне імя й дасть йому новий зміст. Що воно де-кому одгонить пам'ять про залежність від рос. с.-р. та їх ідеології, се не має значіння. Важним є зміст, фактично влптий на українським ґрунті, а походження партійних назв взагалі річ дуже припадкова. Хто памятає: звідки пішли назви гугенотів, вігів, торіїв, так само, як наших козаків і гайдамаків, і яке се має значіння? Важні ті представлення, ті ідеї, які вв'язуються з ними! . . .

Ще важніше, що українському народові, по його соціально-економічній структурі, таки треба такої партії, як у. п. с.-р., так що заліквідувавши теперішню, будемо свідками утворення нової з більше-менше подібною плятформю. Країна хліборобська, котра дуже довго матиме сей переважно хліборобський характер, завдяки своїй фізичній структурі (а тепер переживає навіть дуже характеристичний процес „деаурбанізації“ і „деіндустріалізації“ — повороту на село, до сільського господарства навіть тих елементів, які відірвались були від нього, так що в найближчій будучині сільська фізіономія України виступить ще сильніше), Україна мусить мати соціалістичну партію, котра в основу своєї програми положить охорону інтересів сільського трудового люду й соціалізованне сільського господарства. Соціалістичні партії, які в основу кладуть розвиток індустріального пролетаріату, досі ні в теорії, ні в практиці не опанували селянського питання. В тім числі й більшовики — про се говоритиму зараз нижче. Скіря в соціалістичній практиці, яка виходить від організації промислу, село вістається инородним, гетерогенним елементом, котрий стараються більш або менш зручно „нейтралізувати“, але в плян соціалістичного будівництва органічно, як творчий елемент, воно не входить ніде. Тому

соціалістична організація селянства в нинішніх умовах не може успішно вестись простою секцією організації чи партії, яка своїм головним завданням ставить організацію індустріального пролетаріату, тим менше — просто всуєміш із нею.

Се ж ясно, що індустріальний пролетаріат і селянська трудова верства по своїй економічній структурі, наслідком відмінних умов своєї продукції, конкуренції інтересів (в теперішніх умовах ще не пережитого старого ладу), нарешті — через свій духовний, психологічний склад, вимагає окремої й рівнорядної організації поруч пролетаріату індустріального. Завданням соціалістичних партій являється поглиблення в сих двох основних трудових верствах спільних соціалістичних принципів, координування їх інтересів, утворення зв'язків і дружніх відносин між ними, політична кооперація, можливо тісна і солідарна, але все се не може бути досягнене мішаннем до купи одного й другого, а тільки плановим координуванням соціалізації селянської й індустріально-робітничої верстви.

Тим більше на Україні, де справа ускладнюється також і тим, що селянство має тут і окрему національну фізіономію, являється підставою української національності й тяжким історичним процесом привичкає дивитись на себе, як на єдиного правдивого представника нації, сторожа її традицій та ідеології, як на „людей“ против „панів“, що зрадили й закинули або калічать у п'яте через десяте свою мову й національні традиції.

Українське селянство мусить мати партію, до котрої могло б мати довіру не тільки в соціально-економічних питаннях, але і в політичних та національних. Український селянин, в міру того, як у нім розвивається свідомість класова, дуже добре пам'ять і се також, що революція повинна дати йому й політичні та національні гарантії, забезпечити від національного пониження й політичного гнету. Події нашої революції з сього боку полишили в його свідомості слід глибокий і не скороминущий.

Отже мусить він мати представництво, котре міг би вважати своїм й тільки своїм, про котре міг би бути певним, що воно перед усім орієнтується його інтересами, а не дається на нього тільки, як на дешевий людський матеріал для соціальних чи політичних експериментів.

Тому соціалісти, коли не схочуть пустити з своїх впливів українське село й полишити його по-за соціалістичним рухом, будуть одна-

ково змушені організувати на місце у. п. с.-р., як би вона перестала існувати, нову спеціально українську соціалістичну партію, котра б спеціально займалась селянством і заступала його інтереси, як у. п. с.-р. Инакше національні почуття українського села стануть предметом спекуляції партій буржуазних, реакційних.

Очевидно, в інтересах соціалізму віяк не можна допустити, щоб задоволення реально суцїх національних потреб і домагань трудового народу стало монополією буржуазії чи буржуазного ладу. Національність, як реальна форма буття, мусить в соціалістичній будівництві знайти теж повне своє задоволення, і з цих мотивів діяльність у. п. с.-р. мусить продовжуватись.

Нарешті, існуванню у. п. с.-р. потрібне і ціше і з становища загальних інтересів соціалістичного руху. Я се вже сказав вище, але мушу сю гадку розвинути.

Хоч би як не тільки обективно, а навіть прихильно не оцінювати політику Совітської Росії і комуністичної партії більшовиків на Україні в останнім році, все таки треба признати, що й досі (нагаду, що відомости наші йдуть з останніх часів перед польським наступом — пізніщі звістки вносять де-які більш сприятливі деталі, але не дають чогось такого, що зовсім би міняло попередній образ) більшовики таки не опанували України, і вона являється не етапом, а скорше перепорою, барером в поширенню соціалізму, соціалістичної революції. Як сказано було, під більшовицьким режимом українська революція в масах пішла назад в порівнянню з часами Центр. Ради. Село замкнулось, селянин ставиться до більшовицького режиму ворожо. Антисемітські балачки про те, що всім у комуністів кермують „жиди“, знаходять в масах прихильний послух. Централістичні тенденції більшовиків, їх бажання яко мога тісніще звязати Україну з московським центром, викликають реакцію в душі гасла „Україна для Українців“. Все се, розуміється, дуже шкідливе з становища інтересів соціалістичної революції, загрожує будучині даремною витратою засобів і енергії на побороування перешкод, не реально даних, а витворених тактичними помилками. Всьому сьому треба запобігати в самім корені.

Політика більшовиків на Україні, з початку цілком ворожа українству, потім підозрілива, тепер може тільки насторожена і стримана, їх тенденція — правити Україною по можности без Українців, не допускати до власти, до впливів навіть соціалістичні, радянські украї-

ські партії, не давати Україні ніякої самостійності й самодіяльності, тримати її звязаною по руках і по ногах разом з Московщиною, — на Україні і по-за Україною навіть оцінюється, як пережиток старого московського централізму, як власть великоруського імперіялізму і націоналізму над большевицьким соціалізмом. Як авторитетне свідoctво, останніми часами цитуються докори Леніна за сей націоналізм і імперіялізм його сопартіїнкам на VII совітськiм конгресі. Але сей нахил трактувати Україну не як самостійну країну з повними правами самоозначення, а як російську кольонію, крім закоріненних навичок минулого, має, майбутє, і се джерело: свідомість або почутє великої трудності для большевизму опанувати Україну з її селянством, сильним, активним і національно відмінним від Московщини, з її соціально-економічною структурою, яка не вкладається в большевицьку концепцію соціалістичної програми.

Навіть у себе на Московщині большевики властиво не опанували, не завоювали для комунізму села. Вони тільки „нейтралізували“ селянство, як влучно зхарактеризував се оден комуніст, який поділився зі мною своїми поміченнями з тільки що відбутої подорожі до Московщини. Почасті поставили селянство в залежність від совітського уряду перспективами ліквідації поміщицьких земель, часті поробили різні уступки заможному селянству і взагалі стараються менше рушати село. Уступки, пороблені в сільсько-господарській організації села, дуже великі, розминаються не тільки з комуністичними, але й з трудовими принципами, отже мають вповні опортуністичний характер. На Україні большевики готові йти ще на дальші уступки, з огляду на те, що се більш хліборобська країна, селянство тут ще сильніше, ще більш індивідуалістичне і заможніше від селянства великоруського: таким воно уявляється їм.⁴⁾ Тактика дуже небезпечна: замість втягати селянство в соціалістичну течію, вона відсуває його від соціалістичного будівництва, ізолоує й „нейтралізує“, як чуже, стороннє тіло, що попало в соціалістичний організм, і в результаті могла б зробити Україну дійсною загрозою соціалістичній революції в російсько-большевицькій концепції.

⁴⁾ Згаданий мій інформатор оповідав, що большевицькі лідери, вважаючи у себе, в Росії, можливим допустити в селянськiм господарстві наємну працю в невеликих розмірах (одного наймита і одну наймичку на господарство — з тим тільки, щоб вони були організовані в професійні спілки), українському селянству, більш заможному взагалі, готові попустити ще більше, ставлячи тільки умову, щоб його хазяйство не мало завдань спекуляційних.

Країна, де таке ізольоване від соціалістичної революції селянство являється хазяїном єдиним і неподільним, де міський пролетаріят сидить в блокаді по містах під загрозою селянського повстання і голодної смерті і не має ніякого доступу, ніякої зв'язи з селом, бо відділений від нього і національністю і історичними традиціями, дійсно не може бути ніяк „благополучною по комуністичній революції“. Ясно, що російські більшовики, з одного боку роблячи всякі зусилля, щоб показати свою прихильність до української справи, стати протекторами української культури, відмежуватись на сім полі, якомога рішучо, від об'єднательної політики царизму, разом з тим мусять, коли хочуть бути послідовними, вести на Україні політику експлуатації, трактуючи її, як колонію. Разом з тим країна така неужиточна для соціалістичної революції, навіть небезпечна для неї, нічого більше не зістається, як використовувати її засоби і багатства для більш надійних огнищ соціалізму, та всяко ослаблювати її несоціалістичні верстви, з огляду на можливу погрозу від них соціалістичному будівництву.

Се цілком логічно виходить з зайнятої більшовиками позиції. але приводить до результатів, які грозять хронічним напруженням і конфліктами між Україною і Росією. Тим часом, як з заходів більшовиків на полі українського культурно-національного розвитку мало що виходить, наслідком тої тенденції — все, навіть і українську культуру робити в своїм безпосереднім заряді, московський централізм і колоніальна політика викликають роздраження, скріплюють націоналістичні гасла, кидають людину направо й виводять з соціалістичної революції. Україна справді може стати контр-революційним огнищем, а „знейтралізоване“ і взяте за скобки заможне селянство — активною контрреволюційною силою.

Більшовицька політика мусять бути піддана основній ревізії і поправкам. Одною з таких поправок являється заміна системи „нейтралізації“ селянства його соціалізацією, і як комуністичній партії більшовиків се не вдасться, а видно, що їй таки трудно, опираючись на індустріальний пролетаріят, успівати в соціалізації селянської верстви, то сим мусять зайнятись інші партії. У нас на Україні веде свою роботу у. п. с.-р., веде успішно, поки ся робота не була спаралізована й розбита різними несприятливими обставинами. Вона повинна вести її й далі, як окрема і самостійна партія, а не як краєва фракція більшовицької партії, залежна від ухвал і директив московського центра.

Ся самостійність — одна з передумов довіря українських трудових мас до у. п. с.-р. й її впливу на них. Український трудовий нарід мусить мати свою соціалістичну партію, котра б орієнтувалась на його інтереси і в процесі соціалістичної революції. Се я вже сказав і тепер тільки підчеркую, що се лежить в інтересах загальної революції, щоб український нарід, з окрема його селянство, стояло під впливами й директивами соціалістичної партії, до котрої мало би повне довіре, а не загрожувало б соціалістичному тилу.

З сих мотивів здається помилковою позиція, зайнята III інтернаціоналом (з приводу внесеної боротьбистами заяви про приступлення), що на Україні може бути тільки одна комуністична партія — більшовиків, і всяке роздроблення по національному чи територіальному принципу не допустиме, з огляду на можливість боротьби чи конкуренції радянських партій.

Українські радянські партії повинні існувати, бо тільки вони можуть забезпечити активну участь українського трудового народу в соціалістичній революції. Через те більш раціональним, ніж їх вливання до єдиної партії комуністів-більшовиків, здається бльок радянських партій України, українських і неукраїнських, об'єднаних спільним фронтом проти контрреволюції й реакції.

VI.

Обстоючи се, що в інтересах українського життя і успіхів соціалістичної революції у. п. с.-р. повинна заховати своє існування, я не роблю собі ілюзій, що до її дальшої дороги. Не буде вона стелитись ні рожами, ні лаврами! Не буде її роля „вдячна“. Та що робити! Така вже доля випала українському народові, і хто не хоче бути дезертером, мусить її з ним ділити.

Затриманий в своїм історичнім розвитку неприємними географічними й політичними обставинами, він не обстоїв в час свого національного й політичного існування, не витворив і не використав сих форм для свого економічного й культурного життя. Тепер, коли світова революція кличе народи на розв'язання великих соціальних проблем, на творення соціалістичного господарства, безкласової держави, наш нарід мусить прухацем, принагідно, не відтягаючи в сей бік надто багато енергії й уваги своєї й чужої, старатись забезпечити собі політичну незалежність, розв'язати національне питання.

Без того не може рушити наперед, бо через ті переходові стадії державного, громадського і економічного життя, котрі стоять на черзі (не кажучи про можливі моменти реакції), він не може переходити, не виставляючи себе на небезпеку тяжкої, колоніальної експлоатації, економічного, культурного і національного занепаду, коли не забезпечить собі повного права на продукційні сили свого краю, на розпорядження розділом і спожиткованнем продуктів його. А се неможливе без забезпечення в тій чи иньшій, аби тільки реальній формі його суверенності на всі переходові часи, поки дійсно не відомре держава з усіми своїми політичними і національними конфліктами, котрим тепер іще кінця не видно. Без сих форм забезпеченої самостійності й суверенності живий організм народу — позволю собі се порівнянне — зістанеться з своїми м'язами й нервами, непокритими шкірою; він не зможе жити в тім світі, що його окружує.

Доки ці форми не будуть вироблені й забезпечені, у. п. с.-р. буде змушена далі шукати таких комбінацій, котрі наближали б українське життя до соціалістичного ладу без нарушення прав українського народу на суверенність і повноту національного життя, на розвій економічного добробуту, культури, освіти до розмірів, потрібних для задоволення вимог нації.

Се — ясно, розуміється. Але вносити національні домагання тепер, коли в широкім світі з національними гаслами носяться і на них спекулюють головно елементи реакційні, контрреволюційні, се робитиме кепську репутацію. Нікому або дуже мало кому інтєресно заглиблюватись в трагедію народу, зазізненого в своїм розвитку „з причин, від нього незалежних“. Для широкої публіки в нинішнім хаосі життя „всі коті сірі“. і всі, хто журиться національною справою, такі націоналісти. Укр. соц.-рев., хоч будуть старатись усіми силами бути бездоганними соціалістами і будуть не в однім більш послідовними й принципіальними соціалістами, ніж комуністи самих високих марок, все таки зіставатимуться під підозріннями націоналізму, соціально-патріотизму й иньших тяжких гріхів. Тим більше, що такі й не бракуватиме партій, груп і людей, які матимуть охоту далі дискредитувати перед світом українські змагання і у. п. с.-р. спеціально, коли вона буде мати авторитет і вплив в українських масах.

Будуть укр. с.-р. соціалістами другого сорту в очах лівих і правих також і тому, що будуть базуватись на селянстві й його інтєре-

сах, тим часом як європейський соціалізм далі базуватиметься на індустріальним пролетаріаті, а селянство й його інтереси для шпорокого світу ще довго будуть синонімом консерватизму й реакції. Я підкреслюю уже се, що за сі роки соціалістичний рух ніде не встиг опанувати сільське господарство, привести його, як органічну частину, до будови соціалістичної держави, а селянство в рамках соціалістичного руху. Єсть пляни, побажання, надії, що сільське господарство, зконцентроване, удержавлене, перебудоване на колективну форму, знайде там своє місце, і сільсько-господарські робітники, ставши учасниками цих колективів, стануть в рядах соціалістичної армії разом з індустріальним пролетаріатом. Але в діло се не перетворюється, і селянин-власник, що становить таку серйозну силу в цілїм ряді держав, зістається для робітника фабричного не товаришом, а силою чужою, необчислимю або й просто ворожою, від котрої соціаліст не сподівається для своїх плянів пивішого дня нічого доброго.

По аналогії, українське селянське господарство, поскільки воно зістанеться індивідуальним, не вважаючи на всі соціалістичні прикмети, які туди вдається ввести, для соціалістичної публіки зіставатиметься господарством дрібно-буржуазним. Те, що у нас так пишмо називалось „соціалізацією землі“ (і, очевидно, буде далі називатись, бо стало вже утертим терміном, соціально-економічним гаслом, на місце котрого такій й трудно підшукати иньшій вираз), воно в самій річї так далеке від дійсної соціалізації, що, коли сторонній соціаліст слухає про нашу соціалізацію, у нього являється не тільки розчарування, а навіть підозріння, чи нема тут якогось термінологічного лукавства. А вже У. П. С.-Р., що переводить таку соціалізацію, представляється йому не инакше, як дрібно-буржуазною партією, що тільки пошпивається в соціалістичне пірре.

На все се укр. с.-р. мусять бути приготованими, особливо в найближшїм часі. Треба, розуміється, пояснити при кожній нагоді й можливості, що У. П. С.-Р., працюючи над реформю дрібно-буржуазного господарства, ставить собі завдання чисто соціалістичні. Що, працюючи над розбудженням, усвідомленням і поглибленням давніх соціалістичних потягів українського селянина, пераз маніфестованих ним в моменті своєї активності, але приглушених і задавлених буржуазним ладом, укр. с.-р. робили й робитимуть роботу незвичайно цінну й богату наслідками для соціалістичної будуччини. Може бути, що й самі ті дороги

їй форми, яких вони шукають для українського сільського господарства, придадуться для світового соціалістичного будівництва і матимуть для нього велике значіння, з огляду на ту величезну вагу, яку знова набирає хліборобське хазяйство з упадком промислу.

Є в соціалістичнім світі і тепер течії й групи, які серйозно ставляться до сеї проблеми і зможуть відповідно оцінити вагу роботи У. П. С.-Р. Але багато на се нема чого покладати. Для широкої соціалістичної публіки укр. с.-р. зіставатимуться соціалістами „приготовительного класу“, і робота їх партії буде оправдана тільки її реальними результатами. Коли український нарід обстоїть своє національне й політичне існування і, опираючись на своє сильне, усвідомлене, політично і соціалістично розвинене селянство, на міцних підставах свого господарства, зреформованого, згідно з соціалістичними завданнями партії, займе відповідне місце в економічнім і політичнім житті Европи, партія оправдає свою роботу.

Може сей момент не так далекий від нас, як може здаватися. Але чи далекий він, чи близький — передовсім у свідомості своєї користної ролі в розвитку українського селянства і ваги своєї роботи, з погляду завдань соціалізму, укр. с.-р. повинні знайти для себе задоволення.

VII.

В центрі платформи У. П. С.-Р. стояла і далі повинна затримати се своє місце реалізація одвічних гасел українського трудового народу: права на землю і права на повний продукт праці.

Боротьба за „землю і волю“, себто (в економічній сфері) за не-визначеність продукту його праці для яких-небудь сторонніх претенсій, була головним першом активності українських мас, їх повстань проти чужого панування і свого домашнього поневолення верствою експлуаторів. Ся гадка гнала сі маси з краю в край, з одної частини теперішньої української території до другої, вишувала протягом віків в процесі шукання „вільної землі“ різні місцеві групи в більш одностайну етнографічну масу, уодностайнювала мову, фольклор, психіку, приготовлюючи матеріал для нації. Вона наповнила життя трудового українського народу сею вічною метою, сим невмирущим імпульсом, котрий не переставав будити його мисль, його уяву, його почуття, його енергію; зводила до одности його право, мораль, весь світогляд; да-

вала йому свого роду релігію праці. Від нього українське народництво від самих початків своїх прийняло сі гасла теж, як одно в перших і головних завдань своєї програми — служити, по мірі можливості, здійсненню цих домагань. Але тільки нинішня революція дала змогу розгорнути сю програму в повнім обсягу, і реалізацією цих старих гасел зайнялась У. П. С. Р.

Ту лінію, котру У. П. С. Р. взяла в першій стадії революції і котру вона з невеликими змінами повинна вести далі, я сформулюю так:

Спирючись передовсім на безземельне і бідне селянство, а також і на середняку, можливо щадячи інтереси трудових хазяйств і вберігаючи, в управі громадській або колективній, вищі форми сільсько-господарської культури, на сій базі перед усім, з огляду на хліборобський характер країни, оперти соціяльну й політичну будову Української Соціялістичної Радянської Республіки трудового народу.

Термін „середняка“ вживається в різних значіннях. Я пропоную вживати його на означення селянства, яке займає посереднє місце між селянством бідним і селянством заможним — трудовим (за котрим уже йде селянство богате, нетрудове, яке вживає в хазяйстві найману працю). По обчисленням сільсько-господарської статистики весь запас землі сільсько-господарського значіння в середнім для цілої України дає на господарство коло 6 десятин доброї землі. Селянське господарство, яке наближається до сеї середньої, ідеальної пайки, на котру має право селянське господарство в земельнім запасі України, я от і пропоную називати „середняком“.

Завданням земельної політики Укр. Респ. і У. П. С.-Р. в ній я вважаю:

вести бідне селянство, яке мога скорше, в ряди середняка,

піднести інтенсивність і продуктивність середняцького хазяйства в рівеня прожиточного на рівень трудовий, заможний,

в сій процесі відживити й розвинути в селянстві признання і свідомість певних соціялістичних принципів землеволодіння, колись йому властивих (в більш елементарних формах). Сі принципи такі:

виключення всієї сільсько-господарської землі з товарообміну, себто скасування куплі-продажі землі, і

заміна права власности правом уживання, доживотного і наслідного, але умовного і обмеженого. Обмеженого певним максимумом площі.

трудоим принципом хазайства і підпорядкованнем реґулятивним розпо-
рядженням публчних орґанів сільсько-господарського контролю.

Се підпорядкованне селянського хазайства публчному сільсько-
господарському контролеві, в дальшій розвиток ідеї умовности земле-
володіння, має дати змогу переводити ітенсіфікацію селянського гос-
подарства в вище зазначених цілях, повнщувати продуктивність сіль-
ського господарства й орґанізувати його в загально-красвій, а може
й ще ширшій, міждержавній програмі. З другого боку помагає реґулювати
землеволодінне забраннем земельних лишків, які виходитимуть по-за
силу трудового господарства, з повншенням ітенсіфікації, заміною
культури збіжа культурою рослин технпчних, більш цінних, поплатах,
але й більш вибагливих що до праці. Коли поруч жита, ячменю і т. п.
сільсько-господарський контроль положить в обовязок в певних розмі-
рах, в відповідних фізичних умовах, виділити певну частину ґрунту під
буряки, хміль, тютюн або виноград, бавовну, пшні рослини текстільні
або олійні, — се не тільки підійме прибуток господарства, але й зробить
частину землі зайвою, тому що для неї вже не стане сили у індивіду-
ального трудового господарства.

Реґуляція землеволодіння й сільсько-господарський контроль на
ґрунті умовного ужткування стануть, таким чином, дуже сильним і роз-
мірно легким знарядом дійсної соціалізації сільського господарства.
Він дасть змогу вести селянство поволі, крок за кроком, по певному
пляпу, без тяжкої принуки й насилування, від чисто індивідуального
господарства до колективу, від урівняного землеужткування до урів-
няння долі в продукції, себто до коммунізму.

І тут, як у всім, кажучи словами французького прислів'я, тільки
перший крок коштує багато, і я вважаю, що сей перший крок був уже
зроблений працею У. П. С.-Р. в першій році революції і доказав
здійсненість сеї програми.

Репутація українського селянина, як неблаганого індивідуаліста,
що непохитно стоїть на принципі священної власности, пічим абсолютно
не дасть себе звести з сеї позиції й тому непрступен ніяким соціалі-
заціям, ніяким соціалізмам, безповоротно загинула в сій революції.
Ся репутація, яка так пильно підчеркувалася в правих українських
кругах, що сій глибокій різниці між українським селянським
індивідуалістом і великороспійським общинником-коммуністом, здається,
новірили в значній мірі навіть большевик, в дійсности являється,

коли не винаходом, то знярядом української буржуазії, яка таким чином хоче поставити свої інтереси під охорону „народньої психології“ Українця.

Незалежно від того, що на значній частині української території громадське володінне землею дожило до недавніх часів в досить виразних формах, в інших частях володінне індивідуальне, „подвірне“, все-таки не затратило ідеї колективного права на землю громади. Традиції громадського володіння взагалі в українським селянстві дуже живучі, й інстинкти власности, протеговані обов'язуючим правом, не переставали входити в конфлікт — з одного боку з комуністичним поглядом на землю, як на „божу“, „всім даную“, кажучи словами Шерченка, не підлеглу закріпощенню ужточність, з другого боку — з принципом трудовим, що тільки в праці бачить джерело права і в нічім більше. Коли селяне XVI. в. заявляють, що вони в землі „свого нічого не мають, одно божье та господарєво“, то нам тільки треба заступити наквнену феодальним режимом ідею прав „господаря“ (вел. князя) ідеєю більш абстрактною, а заразом ближшою моральному світоглядові їх — ідеєю трудового народу, суспільности, і ми знайдемо ту формулу, яка з того часу не вмирала ніколи і яка вимагає тільки свого відсвіження, усвідомлення й поглиблення.

Захватним тенденціям пана селянин був змушений противставляти свої права окупації, давности, неперерваного уживання, приладжуючись до принципів обов'язуючого права, котре не приймало його аргументів про рівне право на „божу“ землю, на трудове право продовжувати раз приложену до землі працю. Кінець кінцем, він прийняв аргумент власности, тому що він міг боронити його право праці від панських претензій. Але певне моральне роздвоєнне в свідомості селянина далі зістається. Власність на землю для нього лишається річчю сумнівної моральности супроти сих далеко твердших і святіщих поватя права всіх на землю і права праці на землю, до котрої вона приложена. Почутте, що своє право він боронить аргументом неправильним, неморальним, живе в нім. Тому перехід від власности до забезпеченого доживотного і навіть наслідного володіння, як скоро тільки єсть якесь довіре до сеї забезпечености, для селянина трудового не тільки не представляється чимсь трагічним і страшним, навпаки — він приносить його етичному почуттю помирненне його економичних інтересів з отими одвічними, вищими догматами його „релігії праці“.

З другого боку трудовий селянин предобре розуміє, що принцип „священної власності“ на землю завсіди більше служить „панові“, взагалі буржуазії на поборювання інтересів трудових елементів, ніж на охорону сих інтересів праці, тому трудовому народові далеко користніше відкинути його й перейти під безпосередню охорону трудового принципу, себто на принцип соціалістичний, який в останнім результаті навіть в праві на землю трудовому народові більше послужить, ніж пошкодить.

Сим пояснюється сей незрозумілий для буржуазії факт, котрому вона так-таки й по нинішній день не хоче вірити і не приймає його („сей факт не повинен існувати“, як висловлюється оден персонаж Чехова), а саме що український трудовий селянин, сей твердокамінний індивідуаліст, по її переконанням, прийняв скасування права власності на землю підчас української революції і ті принципи соціалізації, які були поставлені У. П. С. Р. Тим часом, коли не дивитись на діло через отсю легенду про надприродний індивідуалізм українського селянина, а вяти його в обстанові історичної еволюції і в цілості його етичного світогляду, факт сей представляється зовсім зрозумілим і натуральним. У. П. С. Р., може навіть неспівомо для своєї більшости, мала в сім за собою традицію українського народництва, дорогою котрого пішла, його досвід в народній психології, його спостереження над еволюцією трудового українського господарства, мала отже за собою саму сю еволюцію.

Надаючи велике значіння етичному елементові в історичнім процесі і в революційній практиці, У. П. С. Р. в сім, як і в иньших питаннях, має велику силу етичного аргументу, який являється могутньою зброєю. Нарід (трудоий, розуміється) реформи невимірно цінить, перехід економічних відносин на той етичний ґрунт, котрий, кінець кінцем, його свідомості, не викривленій софізмами автоматичности економічного процесу, історичної необхідности і т. д., представляється єдиною певною й нормальною підставою відносин. Щоб досягнути справедливости, бути в згоді в своїм етичним переконаннем, він готов помиритись в тяжких негодах, понести великі жертви, бо вважає всякий лад, повбавлений сеї етичної підстави, нелепим і нетрівким. На сім ґрунті можна зробити багато.

В кождім разі, яка б не була будучність партії, в минулому вона має вже сю заслугу, що в сім основнім питанню соціалістичного бу-

дівництва України — земельним вона вивела українське трудове селянство з глухого кута власности, куди його загнала клясова держава, і повернула на початкові, вихідні соціалістичні позиції, відповідно поглибивши і усвідомивши їх соціалістичний характер.

VIII.

Переходжу до другої підвилни українського народництва — громади.

Ідея ся мала величезне значіння в його ідеології. Не мала тої практичної гостроти, як право на землю і право на повний продукт праці, але її моральне і конструктивне значіння буде не менше, а навіть більше. Українська історія представлялась нашим народникам-історикам і політикам, як епопея боротьби, довговікової, завзятої, між Ормудом народньої стихії — одвічним принципом громади, як організаційної форми і моральної та правової норми, з Аріманом звихненої цивілізації, яка збройною силою і лукавим словом калічила, розкладала сю підставу народньої етики і права, його соціяльності, насаджуючи феодальний аристократизм, монархизм, індивідуалізм римського права, егоцентризм офіційальної церковної моралі.

Було тут дещо з загального слов'янофільського протиставлення одвічного слов'янського колективизму романо-германському індивідуалізові: воно наложило свою печатку, напр., на „Книгу Биття“ кирило-жефодіївців, найбільш яскравий вислів історіософії українського революційного народництва, який заховався для нас. Але таки ще більше було впливу самої української історичної традиції, яка окружила особливою любовю все, в чім проявляв себе принцип громади, її свободного самоозначення і самопорядкування. „Віче“, „братство“, „копа“, козацька організація і, нарешті, її вінець — „Мати-Січ“, її лицарсько-комуністичний устрій стали предметом культу українського народництва, яке з особливою пильністю й пієтизмом стало слідити за всіма проявами громадської спільности, солідарности й ініціативи.

„Рід“, як регулятор життя, вимер, очевидно, на самім світанку українського історичного життя, в добі розселення, полишивши тільки слабкі спомини в народній свідомості; тоді виступив колектив територіальний, і домагання свободи й незайманности його самоозначення стала гаслом народнього життя, тим більш пекучим, що ся незайманність бу-

вала аж надто часто загрожена або знасилувана. Її треба було доходити або боронити всім напруженням народніх сил: се й стало другим елементом „воли“, як традиційного гасла народньої боротьби за своє право, не економічним уже, а моральним.

Незвичайне привязанне до своєї свободи підчеркується чужосторонніми письменниками від перших стріч з нашими племенами, як їх характеристична прикмета: люде цінять особливо те, в чім бувають загрожені. Від часів Прокопія, що, оповідаючи про події 530-х рр., дав нам свій клясичний опис українського народовластя, і до останньої революції громадський колектив у нас тільки часами міг себе проявляти. Воєнна сила, що організували наші старі громади для оборони від степової руїни в початках нашої історії, вимкнулася з рук громади, завдяки напливу чужинців-Варягів, і стала в руках князів та бояр знярядом народнього поневолення. Пройшли віки, поки нарід організував нову військову силу, козацьку, яка стала в його обороні не тільки проти степової руїни, але й від поневолення клясовою державою — тоді вже польською; але ця військова сила теж скоро сформувалась, як кляса, під впливами Польщі й Москви, й її провідники стали будувати українську клясову державу на руїнах громади. І так „віче“, „рада“ стали проявами революційної активності українського народу проти ворожого йому режіму — економічного, соціального чи національного поневолення, аж до того памятного моменту, коли з мартівською революцією українське громадянство позавязувало ради, обєдналі Центральною Радою, що засіла в кімнаті сестер українського шпиталю при Володимирській улиці в Кїві.

Центральна Рада одначе не перевела принцип влади рад від гори до споду. Стараючись обійтись по можності без конфліктів з неукраїнською буржуазією й її переконаннями, що революція має вістатись політичною, в рамках старого клясового, парламентарно-бюрократичного устрою, українське громадянство не пішло дорогою, вказаною йому більшовиками. Коли правительство Сопітської Росії ультимативно зажадало переведення сопітського устрою на Україні, воно в величезній більшості своїй побачило в сім відродженне старих московських претензій на власть над Україною і відкинуло се домаганне, вважаючи своїм внутрішнім ділом організацію України. Тільки довгий ряд ганебних вчинків, заподіяних буржуазією трудовому народові протягом 1918 р., привів всіх, хто обстоював його інтереси, до рішення розірвати

з буржуазною демократією й прийняти принципи влади трудових рад (постанови конференції с.-р. лівих, резолюції Селянської Спільки і, на-решті, фракції с.-р. центра на Всеукр. Трудовім Конгресі).

Революційний процес підвів реальну базу під сю організацію, привівши, в його дотеперішнім результаті, до сформовання солідарної, сильної, фактично автономної і собі вистарчаючої сільської громади, яку бачимо тепер на Україні. Живо нагадує вона ті старі автономні громади, що виломилися з княжого режіму в XIII в., а немало аналогії дає і до західніх середьовічних комун, що зброєю виборювали собі незалежність в феодальнім устрою. Саме життя, методами грубими й жорстокими, попрацювало за нас, занадто обережних в поводженню з буржуазним ладом, і здійснило побажання наших народників, що так жадібно шукали в минулім і сучаснім проявів сеї само-організаційної сили нашого народу, який при кожній можливості самоозначення, так як мінеральний пил в природі кристалізується в властиву йому кристалічну форму, — зараз організується в автономній самоуправній громаді.

Яка б не була примітивна, може груба в своїй практиці, організація сих громад, се дуже і дуже цінно, що наша народня стихія ще раз знайшла форму самоорганізації й під її охороною може перейти бурхливий переходовий період. Дуже неумудро було б робити що-небудь для її ослаблення і розкладу. Навпаки, дуже важно розбудити, усвідомити, поглибити в ній старі традиції колишньої економічної спільності і різних публічно-правних функцій, щоб використати їх для економічної соціалістичної реформи життя в її рамках.

Громада, як економічна і заразом публічно-правна одиниця, має ту величезну перевагу над сільсько-господарською продукційною спілкою або кооперативом, що вона виключає свобідний добір організації по економічних прикметах. Вона мусить переводити економічну організацію елементів різних категорій, які знайдуться на її території, і, як публічно-правна одиниця, має над ними ту владу і право примусу, котрої позбавлені економічні колективи договірного походження. Сі цінні прикмети сільської громади мусять бути в усій повній використані для соціалістичного будівництва.

Досі ми мало знаємо про внутрішні відносини в сій відродженій громаді, але не може бути сумніву, що в самім процесі своєї формації вона вже немало зробила в сій сфері. Щоб зложитися в таку тверду,

солідарну, огнетревалу соціяльну клітину, якою описують її всі відомості, вона мусіла в своїй середині залагодити економічні антагонізми, знейтралізувати розділ між селянством безземельним і бідним, з одної сторони, селянством заможним і багатим — з другої. Якими методами вона се osiąгнула, як перемогала ці економічні різниці, про се довідаємось невдовзі. Одним з перших завдань наших на Україні буде вивчення нового комунального права, витвореного нашим селянством в процесі революції.

Очевидно, воно не може бути вповні одностайним, і в подробицях його мусить внайтися дуже багато цінного. Зісталась громада при самім урівнянню користування землею, чи перейшла до громадського господарства з урівняними пайками в продукції, в цілості, чи тільки в деяких галузях або частих господарства? А може подекуди сягнула і до комуністичного принципу задоволення членів громади в міру потреби?

Се ми побачимо. Але одно можемо сказати, що було б великою помилкою насідати на се нове комунальне право з якимись одностайними шаблонами, втискати їх в оден економічний трафарет. Хіба б котра громада в своїм устрою розшинулась різко з трудовим принципом, наслідком переваги консолідованої групи багатого, нетрудового селянства, прийшлося би такі аномалії приводити до трудової норми; але я думаю, що такі явища дуже мало імовірні, можливі хіба, як виняткові.

Взагалі ж до того громадського ладу, який витворився тепер на Україні, належить підходити дуже обережно, з культурною поміччю всякого рода: від агрономічної, промислової, ветеринарної й санітарної до освітньої й культурної, з такими річима, як мандрівний університет, кінематограф, театр, хори, організація школи, дитячого садку, читальні, аматорського театру і т. д., з агітацією й дискусією, а ніяк не з репресією й твердою властю. Без сумніву, як тільки організаційний центр стане себе проявляти не реквізицією й бранкою, а подачею, хочби дуже скромною, того, в чім має потребу село — потрібних йому предметів, технічної помочи, інструкторства,¹⁾ село само виїде з облоги і потягне до ширшої організації, до федерування цих автономних громад в найрізніщих напрямх, до самообмеження своєї незалежності

¹⁾ Поле для цієї організаційно-інструкторської діяльності просто безкрає: організація громадської міліції, пожежних дружин, гімнастичних товариств, громадських крамниць, і т. д., і т. д.

в інтересах ширшої організації і земельної справи, і постачання, і освітньо-культурного та політичного будівництва.

Але, повторюю, було б дуже не мудрою, коротковорою політикою покористуватись першим проявом такого потягу до ширшого ґрунування, до зв'язку з організуючим центром, щоб розложити або ослабити внутрішню силу самої автономної громади! Її внутрішня консолідація, моральний авторитет і обов'язуючий характер її влади настільки цінні в соціалістичнім будівництві, що, наповнюючи бажаним вмістом сей учинений нашою революцією сосуд, треба бути дуже отрядним, щоб не знищити його. Ся відроджена сільська громада, як підстава всеї будови радянської республіки і диктатури трудового народу, просто незамінна!

IX.

Вияснивши се, можемо собі уявити фізіономію будучої української республіки, як вона складається в процесі революції. Се буде властиво федерація громад і їх рад, котра тільки поволі, в процесі культурної й економічної творчости вироблятиме свої внутрішні зв'язки.

Як у багатьох пньших справах, так і тут, реальний розвиток революції відкидає нас від шаблонів новітньої європейської демократії назад, до ідей і бажань нашого старого народництва, яке при всій своїй романтичній закрасці мало під собою, як тепер виявляється, досить твердий ґрунт реальних умов і традицій, в яких сформувалось життя нашого народу та його домагання.

Воюючи проти поліцейсько-бюрократичного, централістично-деспотичного режіму царської імперії, воно глибоко перейнялось недовіреж і ненавистю до централізму й бюрократизму й не мирилось з ним в ніякій формі в будуччині. Основою будучої організації воно кляло автономну громаду, коммуну, наділепу можливою повнотою власти в широкім самоврядуванню, свобіднім від втручань адміністрації, і свобідне обедування сил комун, по принципах географічних, комунікаційних і економічних, в ширші союзи з певними осередніми органами, не наділеними одначе ніякими дискреційними адміністраційними правами в тій сфері, що належала до компетенції комуну. Сі принципи лягли, напр., в основу програм „Громади“, „Вільної Спільки“ Драгоманова

що відбивали в собі сі настрої тодішнього українського народництва. в котрих було дещо від Прудопової апотеози федералізму і де що з анархізму, до котрого вона схилилась.

Але коли прийшла революція й поставила конкретні завдання негайного політичного й соціального будівництва, українське громадянство не відважилось розгорнути сю свою стару ідеологію до кінця.

Розміри і можливості революційного руху не вияснилися вповні, українське громадянство вабагато покладалось на прогност чисто політичного характеру революції, які ставились в російських кругах, до котрих Українці звикли прислухатись. Під їх впливами українське громадянство теж уважало своїм завданням як найскорше вивести свій край з стадії революції в стадію конституційної, парламентарної еволюції та в її рамках вести соціалістичне будівництво. Тому брало готові шаблони західньо-європейської демократії та старалось, на швидку почистивши їх від пережитків централізованого поліцейсько-бюрократичного режиму, зробити тим способом досить міцною посудиною для нового, соціалістичного змісту. Така посередня форма була підхожа і для буржуазної демократії (неукраїнської переважно), котру українські соціалістичні партії не рішались дратувати, рахуючись з малою, як їм тоді здавалось, приготованістю до політичної акції українського селянства та малою чисельністю й відірваністю від ґрунту робітництва України. Сей посередній характер між західним буржуазно-республіканським звирціям і тою соціалістичною радянською республікою, котру виковує нам життя, мала наша конституція 28. квітня, прийнята Центральною Радою в останні години свого існування.

Та революція не давала себе зацитькати, зачарувати ніякими компромісами й не хотіла сплятись серед дороги. Опинившись між двома непримрено-ворожими контрастами: старій царській Росії й Росії комуністичної, наш край не міг ізолюватись і зістатись нейтральним.

Уже в повстанні 1918 р., хоч як було воно відразу засмічено націоналістичними й контр-революційними елементами, все-таки проблизається, хоч несміливо й невизначно, певний провідний мотив: розриву буржуазією, з буржуазною демократією та її державними шаблонами. Дальший процес революції поглиблює усе більше отсе відречення від старої псевдо-демократії: „демократії“, що в дійсности була паругою принципу влади народу, держучи трудові маси в твердій власті нерудової меншости, всегда нині і приспо і во віки ампнь!

На місце її все з більшим переконанням і зрозумінням стала прийматись, як чергова організаційна форма, республіка рад робітничих і селянських, з виключенням від політичних прав і влади елементів нетрудових і допущенням до користування політичними правами трудової інтелігенції. Диктатура трудового народу в формі „радянської соціалістичної республіки“, яка в силу даних умов, в найблизшій часі мусить бути федерацією сільських громадських рад, з включенням між ними („вкраденими“, я сказав би по-російськи) радами робітничими, а може також і трудово інтелігентськими.⁴⁾

Беастороння оцінка реальних умов українського життя приводить до переконання, що ця форма організації мусить бути прийнята для даного моменту. Ті, хто не вірять, що буржуазна демократія може бути здана до архіву вже тепер, все-таки, рахуючись з сими обставинами, мусять щиро і чесно прийняти радянську форму для сього переходового моменту та постаратись як найповніше використати для діла економічного й культурного, для будівництва соціалістичного, поки ця форма переживеться. Для даного моменту, повторюю, пильшої форми нема, і хто хоче служити своему народові, мусить використати сю форму.

Коли буржуазна демократія не пережилась, її прихильники можуть бути певні, що вона пробеться, протече в сю форму. Але може вона, буржуазна демократія, таки дійсно відумирає разом з буржуазними формами економічного життя, з класовими протилежностями, з класовою державою і витвореним ним правом?

Той, хто вдумливо і об'єктивно придивляється до вельчезного перевороту, який твориться й росте в життю, в усіх сферах його, хто не закриває собі навмисно очей і ух, той, хоч як би цинив дореволюційні (властиво-передвоєнні) форми життя, не може задавити в собі сумніву, що се таки можливе: що ці старі форми — для короткості вжнемо сього імені — „буржуазного життя“ вони дійсно відмирають, зникають, гинуть. Тому замість ковувльсійно чіпатись їх, замість безнадійно латати старі міхи, неадатні витримати нового вина, розум наказує братись до нових форм, даних життям, до нових міхів — може

⁴⁾ Не хочу над сям спинятись, але взагалі мало вірю в існування особлої інтелігентської курії, такої, напр., яка була декретована директорією при виборах до Всеукр. Трудового Конгресу. Скорше, мабуть, трудова інтелігенція розпливеться в радах селянських і робітничих.

й грубо вироблених та несовершених, але міцних і витривалих, та старатись можливо використати та удсеконаліти на потребу життя.

Се буде легше і прирощене для тих, хто не буде невільничо й безтямно триматися взірців західньо-європейської буржуазної демократії, а попробує на хвилю, відчепившись від них, стати на ґрунт наших історичних прецедентів і традицій нашого народництва. Для них відступлення від букви буржуазної демократії не буде ні страшне, ні трагічне.

Візьмем, напр., се застереження політичних прав для самих трудових верств, що здається таким несправедливим прихильницьким старим політичним прав. Прошу собі пригадати конституцію нашої старої республіки XVII. в. Кому в ній належала власть, хто мав в ній політичні права? Тільки революційний, озброєний український нарід — козацтво.

Буржуазні верстви: та шляхта, яка приймала козацьку зверхність, духовенство й міщанство — вони стояли під протекторатом „військового рейменту“, користувалось самоврядуванням, яке забезпечував їм сей реймент, але не брали участі в правлінняю, не мали голоса ні в військовій раді, ні в раді генеральної старшини, тільки місцеве врядування відбувалося при фактичній участі їх представників, особливо в справах міщань.

Коли ми собі розважимо тодішні відносини між шляхтою і козацтвом, приводимо на память роль тодішніх міст, як розсадників польщипи і чужого права, і характер тодішнього духовенства, уже позбавленого Могилщици реформами того безпосереднього звязку з народом і козацькою, в якій воно прожило попередні десятиліття, ми розуміємо льогпку сеї конституції, мотиви, по якім сі верстви не брали участі в управі держави, котрої вони не творили. Ми не підходимо до сього революційного утвору з прийнятими нормами демократичного устрою. Але чи не знайдеться тут дуже близької аналогії з сям сучасним революційним утвором — радянською республікою, котра на час боротьби з буржуазним ладом, до переходу до нової демократіі-соціалістичної, наділяє політичними правами тільки ті верстви, на яких опирається її будова, в яких вона бачить охоронців своїх інтересів й самого свого існування?

А зрештою! Не кажучи вже, що в переважній більшості демократій ціла половина людности була позбавлена політичних прав (жі-

ноцтво!), і не можна сказати, щоб се занадто бурило совість сих демократичних громадянств, — чи не позбавлялись політичних прав цілі категорії людности, як активне військо, урядовці (в декотрих конституціях), і се вважалось навіть архі-демократичним, тому що сі люде не вважались вповні вільними в своїм політичнім самоозначенню свободними членами громадянства? Чи не знайдеться й тут аналогії і для виключення від політичних впливів тої буржуазної верстви, власть і впливи котрої революція ставить першим своїм завданням зломити, щоб закріпити власть трудового народу?

X.

В подробиці устрою сеї української радянської республіки, як вона може зложитись в процесі революції, не вважаю, розуміється, можливим входити. Для сього треба було б ближче приглянутись теперішньому станові річей на ґрунті, щоб зміркувати, як будуть укладатись відносини в найближшій, переходовій добі, в результаті всіх тих глибоких змін, які пережила Україна й її трудові маси. Треба мати докладніші відомости про те, що я назвав комунальним правом, те, що реально витворилось на місцях і повинно в процесі революції лягти в основу нової організації. Тільки на деяких загальних питаннях я вважаю потрібним спинитись, щоб їх підчеркнути.

Перше питання, що в тій радянській організації мусіло б впускатись на перший плян: чи принцип місцевості, себто кооперації різних трудових елементів: селянства, робітництва, трудової інтелігенції, об'єднаних разом, починаючи від найперших ступенів організації, так щоб уже в комуні сільській чи городській спільно засідали представники робітників, селян і трудової інтелігенції, по певному ключу, даному місцевими обставинами? Чи повинен заховуватись принцип куріяльний так щоб селяне, робітники і трудова інтелігенція мали свої окремі паралельні ради першої, а може й другої, і тільки десь в висшій інстанції вони об'єднувались в спільнім органі?

Очевидно, з становища безкласового соціального устрою, в інтересах нейтралізації різниць інтересів, витворених буржуазно-капіталістичним устроєм, і витворення можливо одностайної трудової людности було б бажано куріяльність можливо оминути або принаймні ослабити. Тому, на мою гадку, партія У. П. С. Р. повинна підтримувати принцип єдиної комунальної ради.

Друге питання: порядок інстанцій повинен бути можливо простий, чи многостепенний? Між комунальною радою і всеукраїнським конгресом рад має бути одна, дві, три інстанції?

Громади сільські і громади районні городські (на котрі в інтересах організації мусять, очевидно, поділитись більші міста), мабуть, будуть об'єднуватись в місцевих об'єднаннях, які приблизно відповідатимуть великій волості, а районні громади міста будуть творити разом велику раду міську.

Слідуючою формою об'єднання міг би бути такий округ, як „земля“, проєктована законом Центр. Ради, проведенням фракцією У. П. С. Р. Приблизний поділ території України на такі землі, на основі географічних, комунікаційних та економічних даних, приблизно з одним мільйоном людності в землі, був тоді вироблений і принятій, і ці землі мали заступати повіти з одного боку, губернії з другого.

Таким чином, найпростіша схема радянської організації була б така:

- робітничо-селянська рада громади (комуні),
- місьцеве об'єднання (волесть, місто),
- земля,
- всеукраїнський конгрес рад, або Центр. Рада України.

Зауважу, що в інтересах створення єдиної трудової людності створення великих міських індустриальних та інтелектуальних центрів представляється небажаним. З економічного, культурного і організаційного погляду теж краще, щоб елемент промисловий, ремісничий, інтелектуальний не скучувався в небагатьох центрах, а більш рівномірно розселювався по краю. Тепер іде стихійне розселення, розпорошення міської людності, особливо з великих центрів, по селах, по краю. При відбудовуванні економічного життя замість того, щоб наново концентрувати промисел і культурне життя в кількох великих містах, як Київ, Харків, Одеса, було б краще пильнувати розселення його по можливості в менших осадах, де не раз є на те й кращі фізичні та комунікаційні умови, як до громад сільських, поскільки вони можуть вмістити той промисел і культуру.

Тепер що до об'єднань. При широкій автономії рад громадських (комунальних), компетенції рад місцевих (волестьних, міських чи капітальних), не мають причин бути широкими — це ясно. На так ясно, чи бажано надавати ширші компетенції радам земель? Не кажу, розуміється,

про якусь власть їх в сфері самоврядування громад: в сю сферу рада землі повинна мішатись як найменше, тільки регулюючи, а ніяк не адмініструючи, не декретуючи того, що входить в сферу компетенції громади. Але там, де кінчаються ресурси і можливості громадської чи волосної ради — в організації всякого рода технічної, культурної й організаційної помочи, де має лежати центр ваги: в руках всеукраїнського конгресу чи в руках ради землі?

Се питання має своє значіння, бо від такого чи иньшого розв'язання його залежить питання, чи українська радянська республіка має бути унітарна чи федеративна.

Коли загальна організаційна робота буде скуплена в органах земель, а всеукраїнський конгрес обмежиться тільки тим, що доконче мусить бути скуплене в центральнім органі, як справи міжнародної політики, оборона, адміністрація військова і морська і т. п., все ж иньше буде віддано в компетенцію землі, то українська республіка в останнім рахунку буде федерацією земель, сполученими штатами України. Тоді тим самим відпаде питання про спеціальне становище країв, котрим історичні умови надали відмінну етнографічну, економічну чи культурну фізіономію, як, скажім, Крим, Бесарабія, Галиччина чи які иньші.

Коли ж у центральних органах Укр. Республіки будуть сконцентровані великі, широкі й ріжносторонні компетенції, а ради земель гратимуть ролю більш обмежену і тісну, тоді питання про становище таких країв з окремою фізіономією та їх право на ширшу автономію і федеральний зв'язок з иньшими українськими землями виступить нешпичуче. Тоді, по аналогії з ними, можливо, що й иньші більші території захотіли б користати з федерального права — як стара Слобідська Україна, Гетьманщина, Новоросія (Степова Україна, чи Запорізька) і Україна Правобічна.

У. п. с.-р. завжди вважала своїм обов'язком притримуватись старих федералістичних принципів, висунених Кирило-мефодіївцями (і ще ранійше Обществом Соединенных Славян, не кажучи про старші прецеденти). Вона вважала право на федеральний зв'язок не тільки правом України в відносинах до иньших національних територій, але також і за окремими частинами української території признавала право домагатись федеральної української республіки. Я думаю, що тепер вона менше, ніж коли-небудь, має причини відступати від зього свого принципу, особливо тому, що сей принцип дає легке розв'язання питання про

землі спірні, не чисто українські, або поставлені в окремі, спеціальні умови.

Питання тільки, що корисніше: чи загальне переведення принципу широкої децентралізації земель усіх загалом, значить — перетворення Української Республіки в більш-менш однастайну, рівномірну федерацію невеликих земель (між котрими знайдуть своє місце і ті землі так би сказати, спеціального характеру). Чи допускати принцип федерації на спеціальне домагання, як свого роду виніжок, отже уявляти собі Україну в формі більш однастайної основної території, з котрою в федеративним зв'язку стоять деякі окраїнні землі більш відокремленого характеру?

Теоретично, здається краще перше. Але бути доктринером в таких не принципіальних питаннях не вважаю потрібним, за те хочу підчеркнути з усею силою, що слідує:

Чи буде Українська Республіка формально зватися федеративною чи ні, фактично вона однаково повинна організуватися, як федерація своїх фактичних республік-громад, що через своїх делегатів полагоджуватимуть спільні справи в радах вищих інстанцій. Всяке накидування громадам механічної унітарності, примусових зв'язків буде величезною помилкою, яка викличе тільки відпір, реакцію, центробіжність, або й дасть ґрунт для нових усобиць. Як я вщепе сказав, об'єднання мусить вирости само собою в процесі життя, воно не може бути штучно форсованим, тим менше — насильно, примусом накидуване.

Як відомо, натуральний процес в кожній добре налаженій, відповідно організованій федерації йде в напрямі об'єднання, в напрямі розвитку компетенцій центральних органів і добровільного самообмеження членів федерації в інтересах її однопільності й однастайності. Елементи об'єднання дуже сильні, особливо в сфері економічній (добуток і розділ палива, мінерального і лісового, руди та пеньких спиртів, організація заграничного торгу, комунікація і транспорт і т. д.) будуть далі відразу, і коли тільки українська радянська республіка вийде з тих національних недорічностей, які викривляють її життя тепер, — так ці елементи почнуть працювати повним ходом. І треба їм лишити свою працю. Чи буде українська республіка зватися федеративною чи ні, вона повинна йти своєю дорогою добровільного розвитку тенденцій одностайності в процесі дружнього пожиття, а не дорогою „запросів“ одностайності і уступок, „скидок“ під натиском змагань до децентралізації.

XI.

Ся фактично чи юридично федеративна українська радянська республіка має бути самостійна — чи входить у склад іншої соціалістичної федерації? Так ставлю я се питання — по інерції того, як воно ставилось давніше. Але в процесі революції се питання так оберлось і обточилось, що тратить майже всяку рацію в такій постановці, коли мислити собі будучі відносини в площині соціалістичних радянських республік. А я все досі розглядав власне в такій площині.

В минувшині ми ніколи не були прихильниками незалежності в ходячій, вульгарній розумінню сього слова. Мати власну армію, митну сторожу, поліцію, в'язниці й шибениці — се ніколи не захоплювало українських народників. Наскільки се все мусіло б зістатись невідлучним атрибутом громадського життя, українські народники вважали за краще принаймні розложити сю неприємність на більшу спілку, на ширшу федерацію. В федеральнім устрою сі атрибути значно б змаліли, він нейтралізував би багато боротьби, напружень, інтриг, за котрі правлячим кругам приходится одних людей садити до Іванової хати, а других займати наглядом і репресіями против них та витрачати гроші на утримання армії та кордонних охорон на державних границях, котрі любісінько могли б бути просто межами федеративних штатів, і т. д.

Така була наша стара „ідеологія“, призабута в гарячці останніх літ. Коли почали дунати перші голосні оклики за незалежність, почавши від *Ukraina irredenta* Бачинського і „Самостійної України“ РУП, українські народники старших категорій ставились до сих окликів з великим скептицизмом, побоюючись, що з сього самостійницького яйця вилупиться шовіністична реакція і всякі націоналістичні авантюри. І се правда, що націоналістична виключність і пазадництво з самого початку стали примішуватись до сих гасл (пригадати виступи групи НУП, що вийшла з РУП, і різні націоналістичні брошури, які стали появлятись особливо перед війною).

Але події гнали воду самостійникам. Світова війна з її нечуванним лукавством і цінізмом в національній справі: з кличами самостійности для поневоленних народів і лютою кампанією на знищення українства на практиці, дуже скріпила самостійницькі течії, а революція поскидала маски з різних псевдо-федералістів (особливо російських с.-р.) і теж неподалу причинилась до сього. Федералізм дійсно

став кепською забавкою. Антанта домогалась від України, щоб вона, як частина Росії, хочби й федеральної, прийняла на себе обов'язки старого російського режиму, продовжувала війну, і т. ин. Недобитки старої Росії, програвши справу в старій формі, стали перешиватись на федералістів і дискредитували сю ідею своїми централістичними змаганнями, котрі продовжували і під сею новою маркою. Нарешті Со-вітська Росія, вивісивши прапор „Федеративної Совітської Республіки“, під сим гаслом почала господарити на Україні — памятаємо, яке було се господарство підчас її першого наступу. Справа суверенности українського народу і незайманности його волі стала горячою, дразливою і вилилась в домагання повної самостійности й незалежности України, винесене насамперед військовими кругами, а далі прийняте цілим, чи майже цілим національно свідомим українським громадянством.

Чи було се домагання, се гасло неминуче? Мабуть, ні! На мій погляд, воно лежало більше в психології відпору всім, хто хотів накидати свою волю українському народові. Тому ставило величезну крапку над І, може більшу, ніж треба було сій букві; хапалась найбільшого калібру, щоб нарешті не лишити місця ніяким неясностям і недоговореностям. Те, що в дійсности хотілось і дійсно треба було захистити: суверенність українського народу, незайманність його національних, економічних і політичних інтересів, се, розуміється, можна було забезпечити і в федеральній формі, якби обставини були нормальні, якби час не був такий погарний. Але він був такий, і не самі тільки Українці, а й инші народи бувшої Росії хапались сеї елементарної формули: „самостійність і незалежність“, щоб відмежуватись, відцуратись від усяких претензій старої Московщини, в яких би формах вона не відроджувалась.

Всім учасникам памятно, з якою нерішучістю, з якими ваганнями соціалістичні українські партії приймали се гасло „Незалежної України“. Їх побоювання сповнилися в новій мірі. Дійсно, се гасло було підхоплене гіршими елементами української людности: елементами бандитськими, контрреволюційними, реакційними, що завязували „гайдамацькі“ загони й займались громлінням Жидів, ріжними спеціалістами формування військових відділів, всякими отаманами, головними, великими й малими і всею тою деклясованою воєною верствою, що витворилась з розкладу російських армій і повторює на нашій землі сумну історію

німецької тридцятилітньої війни. Гасло самостійної України стало гаслом боротьби не тільки проти Савітської Росії, але в значній мірі й проти соціалізму, навіть скільки небудь послідовного демократизму. Воно перемінювалось в гасла „України для Українців“ і всякі інші націоналістичні й шовіністичні оклики.

Але се одна сторона справи. Є й друга.

Гасло української незалежності пішло в широкі народні трудові маси, і тут в ним нерозривно переплелись здорові ідеї суверенності трудового українського народу, недотикальності його прав, гасло боротьби проти всякої експлуатації України для яких-небудь завдань, для неї сторонніх; против трактування України, як колонії, а українського народу, як дешевого гарматного мяса чи дешевого матеріалу для експериментів.

Гасло незалежності за сі роки облилось кровю чесних і добрих синів українського народу, що склали свої голови за свободу й добро його трудових мас, їх суверенне право, свободу й незайманість їх політичного, соціального й культурного розвитку. А кров не вода, і не забувається легко.

Після трьохлітньої кривавої боротьби під гаслами Незалежної України і Федеративної Савітської Росії добро і зло, гріхи і заслуги сих гасл так зблизились, так переплутались, так перемішались, що треба бути дуже обережним в розбиранню сього добра і зла, щоб не ввійти в конфлікт з тим, що має право на всяке наше поважання й признання і являється силою будучого, з якою зачіпатись шкідливо і небезпечно. Таке є і по українській і по російській стороні.

Ми відкидаємо боротьбу з Савітською Росією, з комуністами-большовиками, явну і тайну: тактику оружних повстань і політику зривання з середини. Ми навчилися шадувати в большевиках провідників світової революції, котрим за се мусимо пробачити не одно з того, що вам боком вилазить, тим більше, що наші власні помилки оправдують не одно в їх упередженнях і помилках в відносинах до нас.

Ми переконались також, що об'єктивні дані, реальні умови українського життя, спадщина царської Росії не дають змоги будувати українське життя без замирення, без порозуміння з Росією. Зложивши пилу з серця, ми мусимо шукати порозуміння, мусимо доходити добросусідських, доброзачливих відносин з нею, навіть ціною певних уступок, бо инакше не зійдемо з нинішньої жертвої точки.

Але й повиний поворот від незалежної України до „федеративної Росії“ для Українців, очевидно, також неможливий. Те, що сталось, відстатись не може. Так, напр., як для чеських соціалістів, навіть найсвобідніших від яких-небудь національних упереджень, котрі вважають ізольоване становище Чехії рішучо неможливим, все - таки повороту до австрійської федерації по двох літах самостійности вже нема, а можна думати тільки про федерацію ширшу, європейську, — так воно й для нас.

Совітська Росія тою федерацією, котру вона своєю волею декретувала на Україні, а на практиці звела до повної й абсолютної залежности України від московського центра, навіть без якого-небудь путящого самоврядування, сама поховала для Українців ідею федеративної Росії. „Федеративна Росія“, навіть соціалістична й совітська — се гасло, дискредитоване тактикою большевиків, різко осудженою самими большевиками, які мали нагоду ближше приглянутись ситуації на Україні і нераз гостро, але досі безуспішно критикували сю сліпу централістичну політику.

Ні партія укр. с.-р., ні яка-небудь иньша соціалістична українська партія, очевидно, не пристане на те, щоб Україну трактовано, як московську провінцію, або московську колонію, щоб нею під яким би то не було гаслом правили з Москви, там розпоряджались її природними багатствами й продуктами праці її трудового народу, звідти кермували її економічним життям, її фінансами — так, як се було повелось в совітській українській республіці в її „федерації“ з російською.

Україна мусить бути вповні автономна, і щоб не викликати в сій справі ніяких підозрінь, краще не чіпати її незалежности. Питання про конфедерацію чи федерацію — се річ будучности. Для неї треба насамперед здобути довіре трудового українського народу. А поки що не можна йти далі в сім напрямі по-за воєнну та економічну конвенцію. Та, мабуть, і не буде в тім потреби, бо обставини переносять питання на иньший ґрунт. — саме отой федерації соціалістичних республік Європи.

Се — наш старий ідеал, який ні в кім не стріне опозиції і при добрій волі дасть нікому не обидне розв'язання питання. Коли Українська Радянська Республіка і Російська Совітська вийдуть обидві, як рівнорядні члени, в склад світової, європейської федерації — се зліквідує питання.

Але я підчеркнув се слово: „рівнорядні“. Не думаю, щоб російські комуністи схотіли настоювати, щоб і в сій світовій федерації Україна грала ролю якогось додатка російського, щоб вона входила гуди не як автономний член нарівні з усіми иньшими, а як підрядний член Російської Федерації. Але якби такий плян виникнув, то се було б не чим пньшим, як пережитком старого російського імперіялізму, не мотивованим ніякими інтересами соціалістичної революції, а навпаки — їм суперечним, контрреволюційним, бо такі тенденції мусіли б з повою силою викликати національну реакцію на Україні. В відносинах до Росії українська республіка мусить бути самостійною і незалежною; вони можуть об'єднатись тільки в вищій організації, як дві рівнорядні одпниці.

XII.

Я спривсь лише на деяких головніших моментах з чергових завдань УПСР., з того революційного будівництва, яке стоїть перед нею.¹⁾

Завдання серйозні, роля відповідальна, праця затьжна й тяжка. Не якийсь короткий момент, що з приложеннем певної формули відразу введе наш нарід до царства благодатного раювання, а довгий конструктивний процес, тяжкий і складний, в котрім нова соціалістична машина, безперечно, буде сильно рипіти, буде витрачати массу енергії на внутрішнє терте, поки в процесі роботи помічені дефекти будуть вигладжені потрібними поправками, а різні часті притруться й приладяться.

Але надії на те, що з тяжкого процесу, в який вкинула людство владушца капіталістична верства світовою війною, можна якось вискочити хитро-мудро, невеликим коштом, і справити життя назад на передвоєнні, віками видовбані дороги, сі надії треба покинути. Те, що відчувалось уже підчас війни — що світ переходить на нові дороги, з котрих вороття не буде, тепер стає все більше ясним. Як відпали мрії про те, що одне чарівне слово „мир“ верне назад передвоєнне життя, його форми й відносини, так відпадають надії й на те, що якісь чародії, Наполеони, Метерніхи чи Бісмарки зацитькають революцію і вернуть буржуазії втрачений нею рай. Те, що вдалось Наполеонові стонадцять літ тому в розмірах далеко меньших, мабуть, не вдасться нікому досягнути в обставинах і розмірах теперішніх. Карти не тільки Метерніхів,

¹⁾ Деякі спеціальні теми, порушені мною на конференціях партії, я сподіваюсь обговорити окремо.

але й Бісмарків биті. Те, що діється наоколо нас, безмірно серйозніше, ніж, може, декому здається. Коли шукати нашій добі паралелі, то вона знайдеться не в ліквідації французької революції, а в таких переживаннях цілої культурної епохи, як се було на межі античної культури й римського цесарства, а одного боку, християнства і варварських держав середньовіччя з другого. Се відчувають уважні історики культури — я міг би навести деякі інтересні цитати, коли б не боявся загромождувати ними сеї статті.

Старий буржуазний світ переживається і валиться; заникає з ним не одно й добре з тої культури, що впростила на ґрунті капіталістичного халяйства і в деякій частинці служила потребами і ширших мас. Можна пожалувати за деякими сторонами недорогого комфорту, за легкою їздою, за гарним і недорогим друком. Але спми жалями ділу не поможеш, і сі другорядні подробиці не повинні заслонювати ширших і неамірно важливіших перспектив, котрі відкриває людству пнівніша кріза. Процес оновлення життя, запліднення його новими ідеями, новими формами не проходить легко. Еволюція відступила місце революції, а революція орудує скрізь і заводи внарядом грубими й елементарними. Певна барбаризація життя в таких моментах неминуча. І наша Україна чиститься від влади чужого капіталу і буржуазного засилля методами дуже стихійними і грубими (правда, забирали вони в свої руки Україну теж не в рукавичках, се не треба забувати, для порівняння!). І та соціалістична, радянська, мужицька Україна, яка родиться в сім революційнім огні, в своїх початках теж буде мати характер грубий і елементарний. Багато фортепіанів погроцив процес її народжень і не оден, мабуть, іще ушкодить. Але, як сказав вістник нового життя: треба лишити мертвим ховати своїх мерців, а людям живим — служити новому, живому, принесеному великою революцією, що діється перед нами. Рівняти йому дорогу, улекшувати втілення в нові відповідні форми, виявлення нових вартостей, принесених життю.

Той, хто вірить і цінить сі нові вартости вищої правди-справедливости, котрими запліднюється життя людства в сії добі, не дасть себе збентежити нескладностями й недорічностями революційного процесу і не відведе очей від провідних ліній його, що, минаючи сі недорічності, ведуть до великої мети.

Гарасів-Седмгортки в Чехії, червень—липень 1920 р.